

Ambities, vragen, kennis

*Een stapsteen naar LNV-wateronderzoek
in de periode 2003-2006*

C.M. Bisseling
V. van der Meij
W. Schaap

landbouw, natuurbeheer
en visserij

Expertisecentrum LNV, juli 2002

Voorwoord

Water is een belangrijke drager voor de identiteit van het Nederlandse landschap en voor het gebruik dat we van dit landschap kunnen maken. De manier waarop Nederland al decennia/eeuwen omgaat met het watersysteem leidt echter tot knelpunten die steeds pregnanter zijn geworden. Voorbeelden hiervan zijn: bijna-overstromingen van de Rijntakken, overstromingen in het Maasstroomgebied, grote wateroverlast door zware regenvallen in verschillende regio's. Oplossing van deze knelpunten vraagt een belangrijke omslag in ons 'omgaan met water'. Een nieuwe koers is nodig gebleken.

Deze nieuwe koers omvat een aantal elementen.

Een belangrijk element is dat problemen niet meer lokaal zijn op te lossen, maar op stroomgebiedsniveau aangepakt gaan worden. Afwenteling van problemen naar de buuren past niet meer in deze tijd. Dit betekent een internationalisering van het waterbeleid, immers waterstromen houden zich niet aan landsgrenzen. Ook betekent dit dat de ruimtelijke inrichting van Nederland en het functiegebruik in de toekomst meer afgestemd zullen gaan worden op de mogelijkheden en beperkingen die het watersysteem biedt (meer ruimte voor water). Voor LNV kan het zoeken naar meer ruimte voor water gekoppeld worden aan mogelijkheden voor herstel van natte natuur, o.a. via concept van groen-blauwe dooradering (Natuur voor Mensen), en aan vergroten van kansen voor waterrecreatie en visserij.

Tegenover alle aandacht voor wateroverlast is het verminderen van verdroging voor het herstel van natte natuur ook een belangrijk aandachtspunt bij de stroomgebiedenbenadering.

Een laatste element van de nieuwe koers dat ik hier nog willen noemen is dat er meer rekening gehouden gaat worden met de klimaatverandering en zeespiegelstijging. Een toenemende verzilting in laag-Nederland vraagt nieuwe ideeën over ruimtegebruik en functietoekenning.

Deze nieuwe koers heeft vele nieuwe beleidsvragen en kennisvragen tot gevolg. Voor U ligt een EC werkdocument waarin de beleidsvragen en kennisvragen van LNV op het beleidsveld water op een rij zijn gezet. Het project is door het EC uitgevoerd in opdracht van de directie GRR van LNV. Centraal in het project heeft de Kennisdag Water gestaan welke op 19 maart 2002 in Utrecht heeft plaatsgevonden. Het enthousiasme en de betrokkenheid waarmee de discussies tijdens die dag werden gevoerd heeft laten zien dat het onderwerp ruimschoots leeft onder alle betrokkenen en dat een voortdurende dialoog met elkaar hierover van groot belang is. Alle betrokkenen dank ik hartelijk voor hun inbreng.

Drs. R.P. van Brouwershaven
Directeur Expertisecentrum LNV

Inhoudsopgave

Samenvatting	7
1 Inleiding	9
1.1 Context	9
1.2 Opdracht	9
1.3 Aanpak	9
1.4 Leeswijzer	12
2 Beleidsontwikkelingen	13
2.1 Beleidsontwikkelingen	13
2.1.1 Internationalisering	13
2.1.2 Stroomgebiedbenadering	14
2.1.3 Integraal waterbeheer	14
2.1.4 Duurzaam gebruik	14
2.2 Beleidsmomenten	15
3 Resultaten en conclusies	17
3.1 Inleiding	17
3.2 Overall resultaat: een grostabel met beleids- en kennisvragen	17
3.2.1 Methodiek	17
3.2.2 Betekenis en gebruik van de tabel	17
3.3 Prioritering tijdens de Kennisdag water	27
3.3.1 De eerste stickersessie: 'de experts aan het woord'	27
3.3.2 De tweede stickersessie: 'oordelen over de tuin van de buurman'	29
3.3.3 Samenvattende conclusies	30
4 Discussie	33
5 Aanbevelingen voor het vervolg	35
Literatuur	37
Bijlage 1. Betrokkenen	39

Bijlage 2. Resultaten screening landelijke beleidsnota's	43
A. Vierde Nota Waterhuishouding (1998)	44
B. Europese Kaderrichtlijn Water (2000)	46
C. Waterbeleid in de 21 ^e eeuw (2000)	47
D. Habitatrichtlijn (1979)	49
E. Vogelrichtlijn (1992)	49
F. Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur	49
G. Nota Voedsel en Groen (2000)	52
H. EU-Kustaanbeveling (2001)	53
I. Derde Kustnota (2000)	54
J. Derde Nota Waddenzee, Deel 3: Kabinetsstandpunt PKB, november 2001	55
K. Structuurschema Groene Ruimte 2 (2002)	57
L. Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening, Deel 3, PKB: Kabinetsstandpunt (2002)	59

Samenvatting

Context

Eind 2001 is onderzoeksprogramma 324 (Aquatische ecologie en Visserij) van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO) afgelopen. Eind dit jaar loopt onderzoeksprogramma DLO-362 (Integraal Waterbeheer) af. Delen van programma DLO-324 zijn de open programmering ingegaan. Andere delen zullen worden voortgezet in een nieuw DLO-programma. Er is inmiddels veel nieuwe kennis ontwikkeld, maar voor beide trajecten is de tijd aangebroken om na te denken over ontbrekende kennis en over de vraag naar aanvullende en verdiepende kennis.

Opdracht en aanpak

Als eerste stap in de richting van het nieuwe DLO-onderzoeksprogramma op het gebied van water heeft de LNV-directie Groene Ruimte & Recreatie (GRR) het Expertisecentrum LNV (ECLNV) opdracht verleend om de LNV-kennisvragen te inventariseren. Hierbij gaat het om vragen op gebied van zowel biotische als abiotische factoren, van zoete (inclusief grondwater) en zoute watersystemen (ondiepe kustwateren). De Noordzee blijft buiten beschouwing, omdat daarvoor een apart onderzoekscircuit loopt.

Om te komen tot de gewenste inventarisatie is een zestal stappen doorlopen. Deze zijn achtereenvolgend:

1. *Screening relevante beleidsnota's op beleidsvragen 'water'*
Door het projectteam van het EC-LNV is een set van 12 relevante beleidsnota's nagelopen op voor het Ministerie van LNV belangrijke beleidsambities en -vragen op het gebied van water (bijlage 2). Voor zover mogelijk zijn kennisvragen geformuleerd.
2. *Diepte-interviews*
Door leden van het projectteam zijn diepte-interviews afgenomen onder medewerkers van verschillende overheden: het Ministerie van LNV, het Ministerie van V&W, provincie en zuiveringsschap. Gezien het doel (inventarisatie LNV-kennisvragen) lag de nadruk op LNV-medewerkers.
3. *Opstellen concepttabel met beleids- en kennisvragen*
Op basis van de resultaten van de twee voorgaande stappen is een aanzet gedaan tot een overzichtstabel met beleidsvragen en daaraan gerelateerde kennisvragen. De vragen zijn onderverdeeld in 4 thema's:
 - Thema 1. Ondiepe kustwateren (kust en estuaria)
 - Thema 2. Ecologische kwaliteit zoete watersystemen
 - Thema 3. Ruimte voor water
 - Thema 4. Algemeen
4. *Kennisdag Water*
Op dinsdag 19 maart 2002 vond de Kennisdag Water plaats. Doel van deze dag was het krijgen van een zo scherp en volledig mogelijk beeld van de beleids- en kennisvragen op het gebied van water, die de komende vier jaar (periode 2003-2006) voor LNV van belang zijn. In het middagdeel werden deze vragen in twee ronden geprioriteerd. Onder de deelnemers aan deze dag waren medewerkers van diverse LNV- en V&W-directies, provincies, onderzoeksinstituten en uitvoerende instanties.
5. *Opstellen 'definitieve' tabel met beleids- en kennisvragen*
De Kennisdag Water leidde tot gedeeltelijke herziening, aanvulling en verscherping van de concepttabel uit stap 3. Hieruit ontstond een groslijst van alle beleids- en kennisvragen die LNV heeft of zou moeten hebben (tabel 1). Deze

tabel, het resultaat van de inventarisatie middels de voorgaande stappen, is de kern van dit rapport.

6. Rapportage

Voorgaande stappen zijn samengebracht in het voorliggende EC-rapport.

Resultaten en conclusies

De resultaten zijn weergegeven:

- in de vorm van een tabel met beleidsvragen en kennisvragen
- in taartdiagrammen met daarin weergegeven de prioritering die aan de vragen is gegeven tijdens de Kennisdag Water (stickersessies)

Zie voor de tabel hoofdstuk 3 (tabel 1).

Ten aanzien van de stickersessies kunnen de volgende samenvattende conclusies worden getrokken:

1^e stickersessie

- Grote verschillen in de waardering van de sociaal-economische aspecten: Bij de thema's 'Kust en estuaria' (thema 1) en 'Ecologische kwaliteit zoete wateren' (thema 2) was hiervoor zeer weinig belangstelling. In themagroep 'Ruimte voor water' (thema 3) was hiervoor een zeer grote belangstelling.
- Grote verschillen in de waardering van de vragen die samenhangen met de Europese Kaderrichtlijn Water. Bij themagroep 2 werd hieraan zeer veel waarde gehecht. Bij themagroep 1 nauwelijks. (NB: in themagroep 3 was dit onderwerp niet aan de orde)

2^e stickersessie

- Conclusies voor de tweede stickersessie lijken sterk op die van de eerste stickersessie.
- Bij het thema 'Kust en estuaria' was er in de tweede ronde opvallend meer prioriteit voor vragen over Deltagebied in Zuidwest-Nederland.

Aanbevelingen

Dit rapport is slechts een eerste aanzet naar nieuwe DLO-onderzoeksprogramma's of naar projecten die in de vrije aanbesteding kunnen worden uitgevoerd. Hiervoor is nog een aantal vervolgstappen nodig. Door het EC worden de volgende vervolgstappen aanbevolen:

1. **Check op basis van reeds lopend of al uitgevoerd onderzoek:** Expliciet zou moeten worden nagegaan of bepaalde vragen al door bestaand onderzoek zijn beantwoord of dat antwoorden al in voorbereiding zijn.
2. **Een verdere prioritering van de beleids- en kennisvragen** (indikken van de tabel): dit is een stap die in nauw overleg met de beleidsdirecties gedaan zou moeten worden. Hierbij zouden de volgende criteria gebruikt kunnen worden:
 - politieke en maatschappelijke urgentie van de problematiek
 - ambities binnen vigerend beleid;
 - zoeken naar de grootste kennisleemtes;
 - rendabiliteit: grootste winst met de minste inspanning;
 - aansluiten bij onderzoek buiten LNV-circuit nationaal en internationaal;
 - vernieuwend/ innovatief onderzoek.
3. **Een verdere uitwerking van beleids- en kennisvragen in onderzoeksvragen.** Dit betekent een derde kolom toevoegen aan de tabel met beleids- en kennisvragen. Alterra heeft voor het onderdeel Ecologische kwaliteit zoete waterecosystemen (thema 2) hiervoor al een aanzet al gedaan.

1 Inleiding

1.1 Context

Eind 2001 is het onderzoeksprogramma 'Aquatische ecologie en Visserij' (324) van de Dient Landbouwkundig Onderzoek (DLO) afgelopen. Delen hiervan zijn de open programmering ingegaan. Het DLO-onderzoeksprogramma 'Integraal Waterbeheer' (362) loopt eind dit jaar af. Een nieuw onderzoeksprogramma moet worden voorbereid.

Deze situatie betekent dat er inmiddels veel nieuwe kennis ontwikkeld is, maar ook dat er behoefte is om inzicht te krijgen in ontbrekende kennis of aanvullende en verdiepende kennisvragen.

1.2 Opdracht

Om effectief na te denken over een eventueel nieuw onderzoeksprogramma waterbeheer (al dan niet in een combinatie van 362 en 324) heeft LNV-directie GRR (Groene Ruimte & Recreatie) aan het Expertisecentrum LNV gevraagd om de LNV-kennisvragen op een rij te zetten, als input voor de nieuwe DLO-programma's op het gebied van water. Het gaat hierbij om vragen op het brede terrein van water: de biotische, abiotische en ruimtelijke factoren, zowel de zoete watersystemen (inclusief grondwater) als de ondiepe kustwateren zoals Waddenzee en de wateren in het Deltagebied van Zuidwest-Nederland. De Noordzee is buiten dit project gelaten omdat hiervoor een apart onderzoekscircuit loopt.

Belangrijke momenten in het gehele proces zijn:

- 15 december 2001 heeft de directeur DWK (Directie Wetenschap & Kennisoverdracht) aan de directeur DLO de indicaties gestuurd waar nieuw onderzoek per 2003 zich op zou moeten richten. Hierin is een paragraaf opgenomen over water;
- 15 februari 2002 heeft de directeur van het DLO, als antwoord daarop, aan de directeur DWK de globale programmavoorstellen vergezeld van een kostenraming doen toekomen;
- Begin mei 2002 heeft de directeur DLO van de directeur DWK de kaderbrief ontvangen met daarin de gewenste programma-activiteiten.

1.3 Aanpak

Om te komen tot een inventarisatie van de kennisvragen op het brede werkveld 'water' zijn zes stappen doorlopen:

Stap 1. Screening relevante beleidsnota's op beleidsvragen 'water'

Als eerste stap is door het projectteam van het EC (zie bijlage 1 voor samenstelling projectteam) een set van relevante beleidsnota's nagelopen op beleidsambities en beleidsvragen op het gebied van water, die voor LNV van belang zijn. Waar mogelijk is ook al een stap verder gegaan door kennisvragen te formuleren.

De nota's die bij deze actie zijn betrokken, zijn weergegeven in kader 1. Het zijn vrijwel allemaal vastgestelde nota's (vigerend beleid). Het Ministerie van LNV is bij al deze nota's betrokken geweest: of als initiatiefnemer (de 'echte' LNV-nota's zoals Voedsel en Groen of Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur) of als medeondertekenaar (bijvoorbeeld de nota's van Ministerie van V&W, zoals de Vierde Nota waterhuishouding). Voor het tweede Structuurschema Groene Ruimte (SGR-2) is een uitzondering gemaakt. Hoewel deze nota nog in het PKB-traject zit (nog geen vigerend beleid is), is hij toch meegenomen in dit project. Het beleid dat hierin wordt voorgesteld is immers uitermate relevant en richtinggevend voor het waterbeleid in de toekomst.

Alterra heeft in 2001, in opdracht van LNV, een onderzoek uitgevoerd naar de herprogrammering van het wateronderzoek dat DLO in opdracht van DWK uitvoert (Roest e.a., 2001). Ook de resultaten van dit onderzoek zijn bij de screening betrokken.

Kader 1. Nagelopen beleidsnota's

Europese Commissie, 1979
EU Habitatrichtlijn

Europese Commissie, 1992
EU Vogelrichtlijn

Europese Commissie, 2000
EU Kaderrichtlijn Water

Europese Commissie, 2001
EU-Aanbeveling voor Intergaaf Kustbeheer in Europa

Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, 2000^a
Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur: Nota Natuur, Bos en Landschap in de 21^e eeuw.

Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, 2000^b
Voedsel en groen: Het Nederlandse agro-foodcomplex in perspectief.

Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, 2002
Structuurschema Groene Ruimte. Samen werken aan groen Nederland. (PKB deel 1)

Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 1998
Vierde Nota Waterhuishouding. Regeringsbeslissing.

Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 2000
Anders omgaan met water. Waterbeleid in de 21e eeuw.

Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 2000
3e Kustnota. Traditie, Trends en Toekomst.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, 2002
Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening 2000/2020. (PKB deel 3)

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, 2001
Derde Nota Waddenzee. Kabinetsstandpunt planologische kernbeslissing. (PKB deel 3)

Stap 2. Diepte-interviews

Als tweede stap zijn diepte-interviews afgenomen onder medewerkers van verschillende overheden: het Ministerie van LNV, het Ministerie van V&W, provincie, zuiveringsschap. Accent lag hierbij op medewerkers van LNV omdat het binnen dit project gaat om kennisvragen van LNV. Doel van de interviews was om, net als bij stap 1, inzicht te krijgen in de beleids- en kennisvragen die LNV heeft (of zou moeten hebben) voor de komende vier jaar.

Stap 3. Opstellen concepttabel met beleids- en kennisvragen

Op basis van de screening van de nota's (stap 1) en de diepte-interviews (stap 2) is een eerste aanzet gemaakt voor een overzichtstabel met daarin weergegeven de beleids- en kennisvragen die LNV heeft of zou moeten hebben op het brede beleidsterrein water. Deze tabel heeft een onderverdeling naar de volgende vier thema's:

- Thema 1: Ondiepe kustwateren (kust en estuaria)
- Thema 2: Ecologische kwaliteit zoete watersystemen
- Thema 3: Ruimte voor water
- Thema 4: Algemeen

Per thema zijn twee kolommen opgenomen: links de beleidsvragen en rechts de kennisvragen die daaruit voortvloeien.

Stap 4. Kennisdag Water

Op dinsdag 19 maart 2002 vond de 'Kennisdag Water' plaats, voorzitter was Rob van Brouwershaven, directeur EC-LNV. Onder de deelnemers waren medewerkers van verschillende LNV- en V&W-directies, provincies, onderzoeksinstituten en uitvoerende instanties (zie bijlage 1, deelnemers Kennisdag Water).

Doel van deze dag was het krijgen van een zo scherp en volledig mogelijk beeld van de beleids- en kennisvragen op het gebied van water die de komende vier jaren (periode 2003 – 2006) voor LNV van belang zijn.

Tijdens het ochtenddeel van deze Kennisdag is, via een aantal presentaties, een overzicht gegeven van de huidige stand van zaken van de betrokken DLO-programma's (362 en 324). Voor DLO-362 zijn presentaties gegeven door Jan van Bakel, Cees Kwakernaak (beiden Alterra) en Stijn Reinhard (LEI). Voor het aquatisch ecologische deel van programma 324 is een presentatie gegeven door Piet Verdonschot (zoet) en Norbert Dankers (zout; beiden Alterra). Voor het visserijdeel van DLO-324 is een presentatie verzorgd door Joep de Leeuw (RIVO).

Tijdens het middagdeel hebben de aanwezigen, in drie parallelle workshops, door middel van brainstormen en discussies beleids- en kennisvragen voor de toekomstige onderzoeksprogramma's nader uitgewerkt, aangevuld en geprioriteerd. Het prioriteren gebeurde op twee achtereenvolgende manieren: 1) door de 'experts' van het thema en 2) door de subgroepen bij de andere thema's. Bij de eerste prioriteringsronde is de 'experts' gevraagd te prioriteren door een bedrag van 1000 te verdelen over minimaal 4, maximaal 10 beleidsvragen. De tweede ronde konden de experts bij de andere twee thema's prioriteren. Hierbij is gevraagd 3 beleidsvragen te prioriteren, zonder verdere geldelijke waardering.

Inputdocument voor deze beide rondes was een grostabel van beleids- en kennisvragen, waarin de resultaten van de stappen 1 (screening beleidsnota's) en 2 (diepte-interviews) verwerkt zijn. Bij deze activiteit is de aanwezigen gevraagd steeds de lijn beleidsambitie → beleidsvraag → kennisvraag voor ogen gehouden. Ook is gevraagd in de gaten te houden of de betreffende vraag niet al via lopend onderzoek wordt beantwoord (verantwoordelijkheid van alle betrokkenen; *best expert judgement*).

Stap 5. Opstellen 'definitieve' tabel met beleids- en kennisvragen

De discussies en resultaten van de Kennisdag Water hebben geleid tot een nieuwe tabel met beleids- en kennisvragen. Deze tabel (tabel 1 opgenomen in hoofdstuk 3) is de kern van dit rapport. Het is een groslijst van alle beleids- en kennisvragen die LNV heeft of zou moeten hebben. Hierbij is ervoor gekozen, na overleg met opdrachtgever GRR, de resultaten van de Kennisdag Water zo zuiver mogelijk weer te geven. Dat betekent dat de tabel die na de Kennisdag Water kon worden opgesteld, niet meer onderworpen is aan een verdere indikking of prioritering. Hier nog een nadere schifting in aanbrengen zou immers onrecht doen aan het proces dat in dit project is doorlopen. Daar komt bij, dat door betrokkenen tijdens de Kennisdag Water werd duidelijk

gemaakt dat sommige vragen die zij inbrachten, voortvloeiden uit toezeggingen vanuit de politieke leiding van LNV. 'Harde' toezeggingen. Schiften hierin vanuit een bepaalde EC-visie zou kunnen leiden tot een ongewenste tabel.

Ook is ervoor gekozen om niet expliciet na te gaan of 'elders' de betreffende beleids- en kennisvragen al beantwoord zijn. Een dergelijke actie zou een vervolg op dit project kunnen zijn.

Stap 6. Rapportage

Voorgaande stappen zijn samengebracht in een EC-rapportage.

Het EC-rapport zal aan de opdrachtgever worden geleverd in de vorm van een werkdocument en zal gebruikt kunnen worden als een advies. Afgesproken is dat de opdrachtgever verantwoordelijkheid heeft voor de verdere nazorg, bijvoorbeeld door inbreng van het EC-rapport in de vervolgotrajecten van beide onderzoeksprogramma's (362, 324).

1.4 Leeswijzer

Hoofdstuk 1 omvat de opdrachtformulering en de aanpak.

Hoofdstuk 2 geeft een beknopt overzicht van de recente beleidsmatige ontwikkelingen op het gebied van water. In bijlage 2 zijn per nota de beleidsuitspraken op het gebied van water weergegeven.

Hoofdstuk 3 geeft de resultaten van de Kennisdag Water weer. Allereerst is dit de tabel met de groslijst van beleidsvragen en kennisvragen. Deze tabel is het resultaat van stap 5 van dit project en te beschouwen als de kern van dit rapport¹. Verder ook de prioritering die tijdens de Kennisdag Water heeft plaats gevonden (verdeling van euro's door middel van stickersessie).

Hoofdstuk 4 geeft een aantal punten mee op gebied van discussie.

Hoofdstuk 5 geeft aanbevelingen voor het vervolg.

In **bijlage 1** zijn opgenomen: de samenstelling van het projectteam van het EC-LNV, de deelnemers van het opdrachtgeveroverleg en de deelnemers van de Kennisdag Water.

Bijlage 2 geeft per nota de resultaten van de screening van stap 1. Deze bijlage heeft input geleverd voor Hoofdstuk 2 en voor de beleidsvragen zoals geformuleerd in tabel 1 in hoofdstuk 3.

¹ De concepttabel van stap 3 is niet opgenomen in dit rapport, omdat het slechts een tussenproduct was.

2 Beleidsontwikkelingen

2.1 Beleidsontwikkelingen

Op het gebied van 'water' is een aantal belangrijke beleidsontwikkelingen gaande. Op hoofdlijnen zijn deze met de volgende vier begrippen aan te duiden: internationalisering, stroomgebiedbenadering integraal waterbeheer en het streven naar duurzaam gebruik.

(NB: Bijlage 2, het resultaat van de screening van de landelijke beleidsnota's op het werkveld water, is te beschouwen als achtergrondinformatie bij dit hoofdstuk)

2.1.1 Internationalisering

Allereerst gaat het hier om de ontwikkelingen op EU-niveau. De invloed van 'Brussel' op het nationale beleid is steeds sterker aan het worden. Vooral door het afgeven van verschillende richtlijnen. Voor het water is de EU-Kaderrichtlijn Water (KRW) van groot belang. Deze richtlijn is in december 2000 van kracht geworden en alle EU-landen hebben tot eind 2003 de tijd om het implementatietraject voor te bereiden. De richtlijn is bindend en zal op lange termijn van grote invloed zijn op het waterbeleid in Nederland. Behalve de KRW zijn in Nederland nog andere Europese richtlijnen van kracht die van invloed zijn op het waterbeleid. Het gaat hierbij om de Habitatrichtlijn en de Vogelrichtlijn. Het doel van de Habitatrichtlijn is het waarborgen van de biologische diversiteit door het in stand houden van het natuurlijke habitat en de wilde flora en fauna op het Europese grondgebied van de lidstaten waarop het verdrag van toepassing is. De Vogelrichtlijn heeft als doel het in stand houden van alle natuurlijke, in het wild levende vogelsoorten op het Europese grondgebied van de lidstaten waarop het verdrag van toepassing is.

In het kader van de Habitatrichtlijn en de Vogelrichtlijn worden gebieden aangewezen als 'te beschermen gebied'. Binnen zo'n gebied moet het betreffende land alle maatregelen nemen die nodig zijn om het gebied te behouden voor achteruitgang (*stand-still*-beginsel). Het gaat hierbij bij de Habitatrichtlijn om de kwaliteit van het ecosysteem in zijn geheel en om de kwaliteit op soortenniveau. De Habitatrichtlijn is sinds 1979 van kracht. In Nederland zijn pas de laatste jaren een grote reeks van gebieden aangewezen onder deze richtlijnen. Hieronder vallen vele wetlands en waterrijke gebieden (bijvoorbeeld het Deltagebied in Zuidwest-Nederland en de Waddenzee). Sinds kort is op EU-niveau afgesproken dat ook de zee onder de Habitatrichtlijn valt. Bij de Vogelrichtlijn gaat het om vogels, hun eieren, hun nesten en hun leefgebieden. De Vogelrichtlijn is veel jonger en pas sinds 1992 van kracht. Waddenzee, kustgebied voor de Waddenzee, Deltagebied en IJsselmeer zijn als beschermd gebied in het kader van de Vogelrichtlijn aangewezen.

Internationalisering binnen het beleidsveld water, heeft niet alleen met EU-richtlijnen te maken. Het vloeit ook voort uit een algemene tendens van globalisering wereldwijd. Meer en meer is het besef ontstaan dat grensoverschrijdende problematiek niet alleen opgelost kan worden. Vanuit Nederland hebben we bijvoorbeeld intensief internationaal overleg over Noordzee, Waddenzee en de grote rivieren.

Kader 2. De Europese Kaderrichtlijn Water, een toelichting

De doelstelling van de KRW is de vaststelling van een kader voor de bescherming van landoppervlaktewater, overgangswater, kustwateren en grondwateren. Deze richtlijn is van kracht tot één zeemijl vanaf de kust. De Noordzee valt hiermee grotendeels buiten de richtlijn.

De Europese richtlijn verplicht de lidstaten tot een indeling in stroomgebieden. Een stroomgebied is een gebied waar al het over het oppervlak lopende water via een reeks van rivieren, stromen en meren door één riviermond (estuarium) de zee in stroomt. Voor een deltagebied als Nederland betekent dit dat al ons grondgebied tot een internationaal stroomgebied behoort: dat van de Rijn, de Maas, de Schelde of de Eems. De richtlijn vereist dat binnen tien jaar na inwerkingtreding voor elk stroomgebied een stroomgebiedbeheersplan is vastgesteld. Het internationale stroomgebiedbeheersplan en het daarmee verbonden programma van maatregelen is maatgevend voor het nationale beleid. Aan zo'n stroomgebiedbeheersplan wordt door de richtlijn een hele reeks van inhoudelijke eisen gesteld.

De richtlijn geeft normatieve omschrijvingen voor een goede, matige of slechte toestand van het water zowel in chemisch, hydromorfologisch als ecologisch opzicht. Elk watertype (grondwater, zoet oppervlaktewater, overgangswater en kustwater) heeft zijn eigen beoordelingssysteem. In de artikelen over de milieudoelstelling hanteerde de richtlijn de begrippen 'natuurlijke', 'sterk veranderde' en 'kunstmatige' wateren. De richtlijn stelt dat alle natuurlijke wateren in 2016 een Goede Ecologische Toestand (GET) bereikt moeten hebben. Voor de sterk veranderde of kunstmatige wateren moet een toestand bereikt worden die is afgeleid van de GET.

2.1.2 Stroomgebiedbenadering

Zowel nationaal als internationaal is het concept van 'stroomgebiedbenadering' belangrijk geworden. Zoals in kader 2 is aangegeven, staat de stroomgebiedbenadering centraal bij de Europese Kaderrichtlijn Water.

Aanleiding voor de ontwikkeling op nationaal niveau was de problematiek van veiligheid en wateroverlast. Op regeringsniveau (WB-21 traject) zijn besluiten genomen over een geheel andere aanpak van het waterbeheer. Deze nieuwe aanpak stoelt op de volgende drie uitgangspunten:

- anticiperen in plaats van reageren;
 - niet afwentelen van waterhuishoudkundige problemen → het volgen van de drietrapsstrategie vasthouden – bergen - afvoeren en het niet afwentelen van bestuurlijke verantwoordelijkheden;
 - meer ruimte voor water in plaats van het zoeken naar technische oplossingen.
- Het is duidelijk dat deze nieuwe aanpak in het waterbeleid nieuwe kennisvragen oproept en nieuwe eisen stelt aan de kennisinfrastructuur.

2.1.3 Integraal waterbeheer

De sectorale aanpak bij het omgaan met water is verdwenen. Partijen kijken niet meer alleen naar hun eigen territorium, maar proberen vanuit een samenhangende visie kansen te creëren en problemen aan te pakken. Als voorbeelden hiervan:

De landelijke beleidsnota's zijn tegenwoordig alle interdepartementaal opgesteld en ondertekend. Op provinciaal niveau wordt gewerkt aan omgevingsplannen welke integraal van aard zijn. Door de ontwikkelingen die worden ingezet door de Europese Kaderrichtlijn Water zullen de waterbeheerders meer en meer ook natuurbeheerders worden.

De scheidslijn tussen verschillende onderdelen is aan het verdwijnen. Dit is ook merkbaar in het streven naar functiecombinaties in plaats van ruimtelijke scheiding. Bijvoorbeeld het nemen van maatregelen tegen wateroverlast te combineren met versterking van de EHS (natuurontwikkeling, robuuste verbindingen), met reconstructie van het landelijk gebied en met recreatie.

Samenwerking tussen alle betrokken partners (overheden, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties) is door al deze ontwikkelingen op alle fronten gaande.

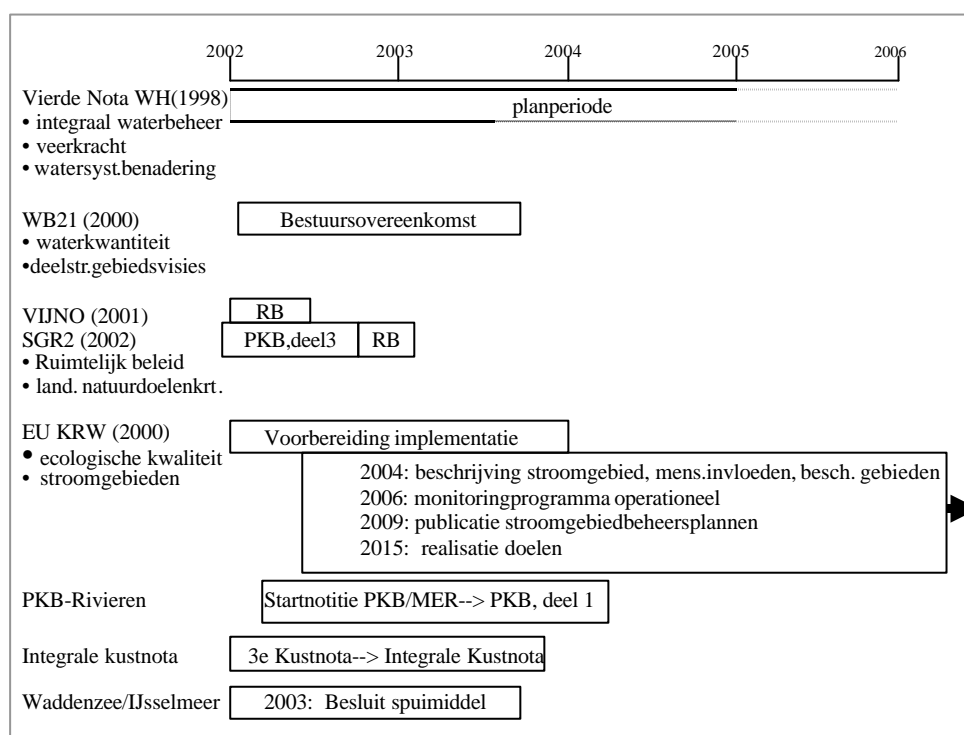
2.1.4 Duurzaam gebruik

Bij duurzaam gebruik gaat het om het zoeken naar de balans tussen ecologie en economie. Op het land is dit proces al enkele decennia gaande (bijvoorbeeld discussie landbouw vs. natuur). In het water is deze discussie jonger. Beleidsontwikkelingen zijn

nog pril. Denk bijvoorbeeld aan de afweging visserij vs. natuur. Het eerst is deze discussie begonnen in de kustzone (schelpdiervisserij). Beleid en regelgeving hiervoor zijn inmiddels in uitvoering of in ontwikkeling. Er is al een flinke stap gemaakt. Op zee is de discussie net op gang gekomen (windenergie op zee, zeevisserij en beschermde gebieden). Ook bij de rivieren is het zoeken naar een duurzaam gebruik volop in beweging. Spanning is er bijvoorbeeld over de discussie met betrekking tot de scheepvaart, zandwinning, waterkrachtcentrales.

2.2 Beleidsmomenten

Belangrijke beleidsmomenten zijn weergegeven in het tijdschema hieronder. Hierin is te zien dat op lange termijn de EU-KRW zeer bepalend zal zijn. Verder zijn zeer relevant de komende jaren de Bestuursovereenkomst die in het kader van WB-21 traject wordt afgesloten (met daarbij de deelstroomgebiedsvisies) en de PKB voor de grote rivieren.

Figuur 1. Relevante beleidsmomenten binnen het waterbeleid.
(RB= Regeringsbeslissing)

3 Resultaten en conclusies

3.1 Inleiding

De resultaten van dit project zijn in drie brokken op te delen:

- de resultaten van de screening van de beleidsnota's (stap 1 van dit project): deze zijn weergegeven in bijlage 2;
- de resultaten van de diepte-interviews (stap 2 van dit project): deze zijn verwerkt in de tabel 1 van dit hoofdstuk;
- de resultaten van de Kennisdag Water: deze zijn verwerkt in tabel 1 van dit hoofdstuk.

De volgende paragraaf zoomt in op de resultaten en conclusies van de Kennisdag Water. Dit zijn de samenvattende eindresultaten van dit gehele project omdat de uitkomsten van de eerste 2 stappen hiervoor input zijn geweest.

3.2 Overall resultaat: een grostabel met beleids- en kennisvragen

3.2.1 Methodiek

De uitkomsten van de screening van de landelijke beleidsnota's (stap 1) en van de diepte-interviews (stap 2) hebben geleid tot een concepttabel met beleids- en kennisvragen van LNV op het gebied van water. Deze tabel is tijdens de Kennisdag Water in verschillende workshops besproken, becommentarieerd, aangescherpt en aangevuld. Enkele van de aanwezigen hebben de gebeurtenissen van de Kennisdag Water tijdelijk laten bezinken en hebben later, ter vervolmaking van de tabel, nog nadere op- en aanmerkingen verstuurd. De Kennisdag Water en het aanvullende commentaar van enkele aanwezigen tezamen hebben de tabel gemaakt tot wat het nu is en zoals weergegeven hieronder.

In de tabel zelf is gekozen voor een opbouw uit twee kolommen, die onderling met elkaar in verband staan:

- Links de beleidsvragen die voortvloeien uit de beleidsambities zoals die in de landelijke beleidsnota's zijn genoemd (zie bijlage 2). Geprobeerd is om deze kolom zo compleet mogelijk te maken.
- Rechts de kennisvragen die direct voortkomen uit de beleidsvragen. Deze kolom is niet compleet. Achter sommige beleidsvragen zijn geen kennisvragen ingevuld. Niet omdat ze er niet zijn, maar omdat ze binnen het tijdbestek van dit project niet voldoende op een rij gezet konden worden.

Een derde kolom waarin de onderzoeksvragen zouden zijn aangegeven, zou een nadere uitwerking kunnen zijn. Als voorbeeld is dit voor een deel van de tabel uitgevoerd door Alterra (niet in dit rapport opgenomen). Voor de gehele tabel is dit echter een vervolgstap (zie hiervoor Hoofdstuk 5).

3.2.2 Betekenis en gebruik van de tabel

Van belang is om te realiseren dat steeds alle ideeën van de deelnemers zijn gehonoreerd. Er heeft geen uitgebreide discussie plaatsgevonden over iedere vraag.

Daarvoor was de beschikbare tijd te kort. Er is dan ook nadrukkelijk niet gestreefd naar consensus. Ook is niet expliciet nagegaan of bepaalde vragen wellicht al door bestaand onderzoek zijn beantwoord of dat antwoorden al in voorbereiding zijn. Impliciet is dit natuurlijk wel meegenomen, omdat er vanuit gegaan mag worden dat niet gevraagd zal worden naar de bekende weg. Hierbij is vertrouwd op de expertise van de aanwezigen (*best expert judgement*). Dit alles betekent dat de tabel niet het resultaat is van een afgewogen oordeel maar te beschouwen is als een groslijst. Indikking en nadere prioritering is nog nodig. Dit is een vervolgstap. Zie hiervoor hoofdstuk 5 (Aanbevelingen voor het vervolg).

Tabel 1. Voor LNV van belang zijnde of wordende beleids- en kennisvragen, gerangschikt naar thema (Ondiepe Kustwateren, Ecologische kwaliteit zoete watersystemen, Ruimte voor Water en Algemeen).

Thema 1: Ondiepe Kustwateren (kust en estuaria)	
Beleidsvragen	Kennisvragen
<u>Klimaatverandering</u>	
1. In hoeverre beïnvloeden de zeespiegelstijging en temperatuurverhoging de ecologische processen in de kustzone? 2. Biedt meer ruimte voor natuurlijke processen een antwoord op effecten van zeespiegelstijging en bodemdaling? 3. Wat zijn de consequenties van de verdergaande verzilting in (zuid)west-Nederland (door zeespiegelstijging en maatregelen herstel estuariene dynamiek) voor de ecologie in de toekomst?	Welke processen worden beïnvloed? Op welke wijze? Zijn er in de toekomst nog voldoende rust- en zooggebieden voorhanden voor vogels en zeezoogdieren in de Nederlandse kust en estuaria? Weke natuurlijke processen zijn sleutelprocessen? Wat zijn de effecten van ontpoldering op het ecosysteem van de ondiepe kustzone? Op welke wijze kunnen we de veiligheid waarborgen tegenover de zeespiegelstijging op lange termijn? In hoeverre versterkt de strategie van water vasthouden en bergen (=minder doorspoelen) de verzilting? Zijn er alternatieven? Kan water vasthouden en bergen de verzilting ook tegenhouden/ afremmen? Wat zijn de kansen voor natuur in het spanningsveld zeespiegelstijging- verzilting-landbouw (o.a. veenweidegebied)?
<u>Ecologie van Kust en Estuaria</u>	
<u>Kust:</u> 4. Wat zijn de mogelijkheden voor herstel van dynamische processen (verstuiven, hydrologisch herstel, herstel sluffers) in de Nederlandse kustzone? Waar liggen die mogelijkheden? Wat zijn de sociaal-economische en landschappelijke effecten? 5. Wat is het (ecologische) referentiekader voor de Nederlandse kustwateren? 6. Wat is de huidige ecologische toestand van het kustwatersysteem? 7. Welke ecologische rol kunnen kustzonereservaten spelen (visserijvrije/ -arme gebieden)? Hoe kiezen we de locaties? 8. Welke draagkracht hebben de Nederlandse kustwateren in relatie tot recreatief medegebruik?	Aan welke criteria moet een referentiekader voor de Nederlandse kustwateren voldoen? Welke soorten of levensgemeenschappen zijn er in de kustwateren? Wat zijn de belangrijkste abiotische factoren die de ecologie van de kustwateren (voorkomen van soorten, patronen en processen) beïnvloeden? Hoe hangen abiotiek en biotiek in de kustzone samen? Welke relaties zijn er/ spelen een belangrijke rol? Op welk (trofisch) niveau heeft de visserij ecologisch schadelijke effecten? Aan welke (a)biotische randvoorwaarden moet een kustzone reseruaat voldoen om daadwerkelijk bij te dragen aan een gezond kustzonesysteem? Op welke locaties langs de Nederlandse kustzone wordt aan deze randvoorwaarden voldaan of kan in de toekomst voldaan worden (ook in relatie tot gebruiksfuncties)? Welke maatregelen zijn hiervoor nodig?

Beleidsvragen	Kennisvragen
<p><u>Estuaria:</u></p> <p>9. Waar kunnen we estuaria herstellen? Welke estuaria moeten we herstellen? Onder welke prioritering en randvoorwaarden (landelijk schaalniveau)?</p> <p>10. Zijn er andere typen zoet-zout overgangen mogelijk dan estuaria? Welke zoet-zout overgangen zijn nodig om te voldoen aan de eisen vanuit het beleid?</p> <p>11. Wat zijn de consequenties van het voorgenomen dynamisch kustbeheer op de ecologische processen in de natte kustzone?</p> <p>12. In hoeverre en op welke manier moeten zachte grenzen tussen land en water worden nagestreefd?</p>	<p>Welke sleutelfactoren zijn bepalend voor de ecologische processen in estuaria? Aan welke kwaliteit (ecologisch, fysisch-chemisch) moet het water voldoen om goed functioneren van het kustzone-ecosysteem te garanderen (randvoorwaarden)?</p> <p>Mogelijkheden voor herstel estuariene dynamiek en processen in beeld brengen (opstellen kanskaart). Maatschappelijke haalbaarheidsanalyse: wat zijn de (on)mogelijkheden voor functiecombinaties?</p> <p>Welke inrichtings- of beheersmaatregelen/ -alternatieven zijn er voor de terugkeer van processen? (bijvoorbeeld proces- versus patroonbeheer)</p> <p>Monitoring dynamische processen in natte kustzone en estuaria</p> <p>Wat zijn de kenmerkende successiestadia in de natte kustzone?</p>
Organismegroepen	
<p><u>Bodemfauna:</u></p> <p>13. Zouden er reservaten voor schelpdierbanken moeten komen?</p>	
<p><u>Vis:</u></p> <p>14. Hoe belangrijk is Nederlandse kustgebied (Waddenzee, Deltagebied en natte kustzone) als kraamkamer voor (commerciële) vissoorten?</p> <p>15. Wat zijn de mogelijkheden voor herstel van de doortrek van migrerende vissen?</p>	<p>Welke maatregelen moeten genomen worden?</p>
<p><u>Vogels:</u></p> <p>16. Wat is de oorzaak van massale sterfte van eidereenden?</p> <p>17. Hoe is het verloop van het vogelbroedsucces in relatie tot de populatiegrootte (i.v.m. early-warning system)?</p>	<p>Wat is de voedselbehoefte van eidereenden? En wat is de rol van parasieten?</p>
<p><u>Zeezoogdieren:</u></p> <p>18. Kunnen we een toenemende populatie van zeehonden beleidsmatig aan en hoe?</p> <p>19. In hoeverre is te verwachten dat er 'concurrentie' met visserij optreedt?</p>	<p>Welke populatieontwikkeling kunnen we bij zeehonden komende jaren verwachten?</p> <p>De voedsleecologie van zeehonden verder uitzoeken: Wat en hoeveel eten ze? Waar eten ze? Waar hebben de zeehonden bij voorkeur rust- en zoogplaatsen?</p> <p>Wat zijn de effecten van contaminanten op immuunsysteem en voortplanting van de zeehonden?</p> <p>Wat zijn de gevolgen van de veranderende visstand (verdwijnen platvis uit de WZ) op de zeehondenpopulatie?</p>
<p><u>Exoten:</u></p> <p>20. Hoe moeten we omgaan met kolonisering van watersystemen door exoten? Vormen exoten een probleem?</p> <p>21. Wat zijn de gevolgen van de uitbreiding van Wilde Japanse Oester (Oosterschelde en Waddenzee)?</p>	<p>Om welke exoten gaat het en in welke mate?</p> <p>In hoeverre zijn ze 'schadelijk' voor de natuurlijk biologische processen (verdringing inheemse fauna)?</p> <p>Waar speelt het vooral?</p> <p>Wat kunnen we er aan doen (moeten we er wat aan doen)?</p>
Relatie gebruiksfuncties	
<p><u>Duurzaam gebruik:</u></p> <p>22. Wat is duurzaam gebruik (ecologisch, economisch, sociaal) van de Nederlandse kustwateren? Wat zijn de minimale waarden waaraan een goed functionerend kustwatersysteem moet voldoen?</p> <p>23. Hoe kan LNV bijdragen aan duurzaam gebruik van de Nederlandse kustwateren?</p>	

Beleidsvragen	Kennisvragen
<u>Ruimtelijke ontwikkeling:</u> 24. Wat zijn de effecten van ruimtelijke ontwikkelingen in de gehele ondiepe kustzone (kustwerken in het algemeen, zeewaartse duinverbreding, windmolens, eilanden, etc...) op de ecologische, recreatieve en landschappelijke waarden van de kust? Wat zijn de kansen? 25. Welk afwegingskader is bruikbaar voor het honoreren van ruimtelijke claims (compensatiebeginsel)? 26. Wat kun je met compensatiemaatregelen bereiken? Wat zijn de consequenties van (compensatie)maatregelen op het watersysteem?	<u>Dammen en sluisen:</u> Wat zijn de effecten van dammen in de kustzone op de populatiegrootte van tussen kust- en binnenwateren migrerende organismen? <u>Windmolens:</u> Wat zijn de effecten van windmolens in de kustzone op vogels en landschapsbeleving? <u>Scheepvaart:</u> Welke knelpunten moeten voor de beroepsscheepvaart worden opgelost (knelpuntanalyse)? <u>Andere gebruiksfuncties:</u> PM
<u>Visserij:</u> 27. Welke visserijactiviteiten in de kustgebieden zijn acceptabel (gegeven bijvoorbeeld de aanwijzingen als HRL- en VRL-gebied)? 28. Wat is de omvang van bodemverstorende activiteiten in ondiepe zoute wateren? In hoeverre strookt dat met de hoofd- en nevendoelestellingen voor die wateren?	Wat zijn de effecten van de visserij op de morfologie en <i>spisula</i> bestanden? Wat is het effect van garnalenvisserij? Wat is het effect van visserij met kettingen? PM!! (ecologische effecten)
<u>Recreatie:</u> 29. Wat is de draagkracht van de Nederlandse kustzone voor recreatie en is die al bereikt?	Effectenonderzoek
<u>Deltagebied ZW-Nederland</u>	
<u>Herstel estuariene dynamiek:</u> 30. Waar en in welke mate wil LNV estuariene dynamiek in de Delta gericht op herstel van getijde, zoet-zout overgangen en samenhang tussen de Deltawateren? Waar moet LNV dan rekening mee houden (diversiteit gebruiksfuncties)? 31. Hoe kunnen we estuariene dynamiek zo herstellen dat de ecologisch zwakke plekken worden hersteld en de Delta een functie vervult bij de oplossing van hoogwaterproblemen in het rivierengebied? 32. Welke vormen van estuariene dynamiek zijn mogelijk in het Deltagebied? 33. Als estuariene dynamiek niet haalbaar is, welke vormen van natuurontwikkeling zijn er dan mogelijk?	Welke nieuwe verbindingen moeten worden aangelegd tussen de Deltawateren in relatie tot de estuariene dynamiek en recreatievaart? Welke kwaliteit moet het rivierwater minimaal hebben om geen nadelige effecten te geven op de ontwikkeling van een gezond estuarium? In hoeverre draagt herstel bij aan het oplossen van huidige problemen op gebied van natuurwaarden (bijvoorbeeld zandhonger Oosterschelde en waterkwaliteit VZM)? Welke maatregelen tot herstel van estuariene dynamiek kunnen getroffen worden zonder daarmee de afwatering vanuit West-Brabant te belemmeren? Welke mogelijkheden zijn er voor herstel van estuariene dynamiek en zoetwatervoorziening voor de landbouw?
<u>Natuurontwikkeling:</u> 34. Waar liggen in de Delta mogelijkheden voor natuurontwikkeling?	Waar in de Delta, met name in zuidelijk deel, liggen mogelijkheden voor <i>grootschalige</i> natte natuurgebieden? Wat zijn de mogelijkheden voor binnendijkse (brakke) natuur ter aanvulling op buitendijkse natuur? Hoe koppelen we andere functies mee (o.a. recreatie, veiligheid)? Onder welke randvoorwaarden? Welke gevolgen hebben bagger- en verdiepingswerken op de ontwikkeling van natuurlijkheid?
<u>Waterspecifiek:</u> 35. Is de problematiek van de zandhonger in de <u>Oosterschelde</u> oplosbaar en zo ja hoe? 36. Op welke wijze kan het meergeulensysteem in de <u>Westerschelde</u> behouden blijven of zich ontwikkelen op een zo natuurlijk mogelijke wijze? 37. Welke gevolgen heeft een doorverbinding van Westeren Oosterschelde bij Bath (Overschelde) op de natuurlijkheid van beide estuaria? Hoe zou zo'n verbinding er, vanuit de natuurfunctie, het beste kunnen uitzien? 38. Welke maatregelen moeten er getroffen worden om de waterkwaliteit van het <u>Volkerak-Zoommeer</u> te verbeteren en de groei en bloei van blauwalgen terug te dringen?	Welke verschillende mogelijkheden zijn er om de zandhonger op te heffen of te compenseren? Wat betekenen de verschillende mogelijkheden in de toekomst voor het oppervlak intergetijdengebied en daarmee voor foerageergebieden voor vogels (in Oosterschelde en in gehele Deltagebied)? Welke mogelijkheden zijn er rond de Westerschelde voor versterking van de natuurlijkheid? Welke mogelijkheden zijn er voor functiecombinaties (natuur, veiligheid, recreatie, landbouw) rond de Langetermijnvisie Westerschelde (LTV)? Welke mogelijkheden heeft de landbouw in West-Brabant om de nutriënten- en bestrijdingsmiddelenafvoer te beperken? Met welke maatregelen kan de vervuulende werking van recreatie in omliggende gebieden ingeperkt worden?

Beleidsvragen	Kennisvragen
39. Welke maatregelen moeten er getroffen worden om de waterkwaliteit van het <u>Veerse Meer</u> te verbeteren en de eutrofiëring terug te dringen?	Welke mogelijkheden heeft de landbouw op Noord en Zuid-Beveland om de nutriëntenafvoer te beperken? Met welke maatregelen kan de vervuulende werking van recreatie in omliggende gebieden ingeperkt worden? Welke consequenties (nadelig of voordelig) hebben baggerwerkzaamheden in het Haringvliet/ Hollandsch Diep?
40. Welke gevolgen heeft de combinatie openstellen Haringvlietsluizen – waterbodempkwaliteit <u>Haringvliet/ Hollandsch Diep</u> voor de ecologische kwaliteit van de Voordelta?	
41. Welke maatregelen moeten eerst getroffen worden alvorens wordt overgegaan tot (gedeeltelijke) compartimentering in de Delta?	PM
Organismegroepen: PM	
Sociaal-economische aspecten: PM	
<u>Waddengebied</u>	
Organismegroepen: Bodemfauna: PM	
42. Vis: In hoeverre vormen grote (en trendmatige) veranderingen in het platvisbestand in de Waddenzee een probleem voor het functioneren van het gebied?	Geldt de afname voor alle soorten platvis? Of slechts voor enkele? Voor welke leeftijdsklasse wordt er met name een afname in het bestand gevonden? Is het een trend die zich doorzet tot in de Noordzee? Wat is de reden van het verdwijnen van de platvis uit de Waddenzee? Is het verdwijnen het gevolg van selectieve visserij of spelen er andere (menselijke/ ecologische) factoren een rol? PM (ecologische effecten)
43. Vogels: Wat is de oorzaak van de teruggang van de populaties scholeksters (en eidereenden) in het Waddengebied? Zeezoogdieren: PM Exoten: PM	
Sociaal-economische aspecten:	
44. Wat zijn de consequenties van de nationale (PKB-WZ) en trilaterale (internationale ministerconferenties) Waddenzeebeleid voor de sociaal-economische omstandigheden in het Waddengebied?	Gevolgen van het (voorgenomen) beleid voor de leefbaarheid van de bewoners Hoe vul je het 'creëren van maatschappelijk draagvlak' in?
<u>Sociaal-economische aspecten</u>	
45. Wat is duurzame visserij (kustvisserij, binnenvisserij)?	Welke factoren bepalen de duurzaamheid van visserij-activiteiten?
46. Welke bewegingen zijn nodig om de deze sectoren verder op te schuiven in de richting van een meer duurzame visserij?	Wat zijn de sociaal-economische belangen van de visserijsector? Hoe veranderen deze in de toekomst, gezien de (inter)nationale beleidsontwikkelingen? Wat zijn de sociaal-economische gevolgen van visserijvrije/ -arme gebieden in de kustzone?
47. Hoe ziet duurzame visserij er uit in het herstelde Rijn-Maas-Schelde estuarium?	
48. Kan de visserijsector als natuurbeheerder gaan dienen in combinatie met dan wel in plaats van gebruiker?	
49. Wat zijn de consequenties van de verdergaande verzilting in Zuidwest-Nederland voor de landbouw in de toekomst (door zeespiegelstijging en maatregelen herstel estuariene dynamiek)?	Onder welke condities is landbouw in gebieden waar verzilting optreedt (op zal treden) nog mogelijk? Welke productiemogelijkheden zijn er in verzilte gebieden (zoutwaterlandbouw, aquacultures, kweekmethoden voor vis)?
50. Kan de landbouw garant blijven staan voor de openheid in het landschap? Zo ja, hoe? Zo nee, wie kan de openheid garanderen?	
<u>Europese Kaderrichtlijn Water</u>	
Doelen:	
51. Dienen de natuurdoelen zoals aangegeven op de landelijke natuurdoelenkaart voor de kustwateren (Waddenzee, Delta, kust) te worden gewijzigd, bijvoorbeeld een ander ambitieniveau of een meer gedetailleerde legenda?	Welke natuurdoelen zijn haalbaar in 2015 bij aanwijzing als Heavily Modified Water en Artificial water?
Toedeling van categorieën:	
52. Wat is de door Nederland (en/ of LNV) gewenste toedeling over de Nederlandse kustwateren van de categorieën Natural Water, Heavily Modified Water en Artificial Water?	

Beleidsvragen	Kennisvragen
<u>Referenties en maatlatten:</u> 53. Welke ecologische typologie (kustwateren) kunnen we hanteren voor implementatie van de KRW en welke referenties en maatlatten horen daarbij? 54. Welke kustwateren kunnen functioneren als referentie voor de Nederlandse kustwateren?	Verdere uitwerking van de aquatische natuurdoeltypen, zodat ze kunnen dienen als referenties voor de verschillende watertypen Ontwikkeling van maatlatten per watertype: de goede ecologische toestand (GET) + beoordelingssysteem in vijf klassen (kwantitatief) + Referentie Ontwikkeling methode voor aggregatie van biologische informatie i.v.m. opschaling voor KRW.
<u>Maatregelen:</u> 55. Welke aanvullende maatregelen zijn nodig om de ecologische kwaliteit te verbeteren in de kustwateren conform de doelstellingen en normen van de KRW? Welke functiecombinaties kunnen hierin worden / toegestaan?	Welke maatregelen zijn per watertype nodig om de GET te realiseren over 13 jaren? Hoe kunnen we de stikstofbelasting en verontreiniging vanuit diffuse bronnen terugbrengen? Onder welke randvoorwaarden kunnen functiecombinaties worden toegestaan?
Beheer: PM	
<u>Monitoring:</u> 56. Op welke wijze kunnen we de ecologische toestand van de kustwateren monitoren?	Welke monitoringsystemen zijn er al en op welke wijze is aanpassing of aanvulling nodig gegeven de voorschriften van de KRW? Welke keuzen zijn mogelijk ten aanzien van benodigde parameters en meetfrequenties? Als een bepaalde parameter niet aanwezig is, kan dat gecompenseerd worden door een 'equivalent'?

Thema 2: Ecologische kwaliteit zoete watersystemen	
Beleidsvragen	Kennisvragen
<i>Kennisontwikkeling: ecologische processen en relaties (natuurlijke stuurfactoren, biologische interacties, populatiedynamica)</i>	
<u>Klimaatverandering:</u> 57. Wat betekent klimaatverandering voor onze ecologische doelen? 58. Wat is de bijdrage van wetlands aan het broeikaseffect?	Welke effecten heeft een stijging van de temperatuur en de verhoogde neerslag en de hiermee gepaard gaande veranderende rivierafvoerpatronen op het ecologisch functioneren van de (grote) watersystemen? Welke parameters zijn relevant voor deze doelen? Wanneer zijn kritische grenzen bereikt door klimaat? In hoeverre heeft een wetland in vergelijking tot ander landschapstypen (veenweidegebied, grasland, bos, etc.) een vergrote uitstoot van broeikaseffectveroorzakende gassen?
<u>Ecologische verbindingzones (internationaal):</u> 59. Hoe functioneren ecologische verbindingzones op (inter)nationaal niveau? 60. Hoe functioneren (inter)nationale ecologische verbindingzones bij het behalen van onze nationale natuurdoelen? Hoe bewaren we onze biodiversiteit? 61. Wat is de draagkracht en duurzaamheid van (inter)nationale verbindingzones?	Onderzoek naar migratie/ dispersie van doelsoorten van natte natuur binnen EHS en Europees ecologisch netwerk (macrofauna, vissen). Hierbij ook negatieve effecten van "alles met elkaar verbinden" betrekken. Ligt de Natte As op de juiste locatie? Zit het (inter)nationale netwerk goed in elkaar? Wat zijn de sturende factoren waar mee gewerkt kan worden bij beheersmaatregelen, inrichtingsmaatregelen voor het bereiken van de waterkwaliteit? Wat zijn de sturende factoren voor biodiversiteit? Welke factoren bepalen de draagkracht van een watersysteem? Welke factoren bepalen de duurzaamheid van een watersysteem?
<u>Organismegroepen:</u> Bodemfauna: PM Vis: PM Vogels: PM Zoogdieren: PM 62. Exoten: Hoe moeten we omgaan met kolonisering van watersystemen door exoten? Vormen exoten een probleem?	Welke exoten gaat het om en in welke mate? In hoeverre zijn ze 'schadelijk' voor de natuurlijk biologische processen (verdringing)? Waar speelt het vooral? Wat kunnen we er aan doen (moeten we er wat aan doen)?

Beleidsvragen	Kennisvragen
Toepassing: Europese Kaderrichtlijn Water (Referenties, streefbeeld, doel- en indicatorsoorten)	
<u>Doelen:</u> 63. Passen de doelen van LNV op de doelen van de KRW? 64. Dienen de <u>natuurdoelen</u> zoals aangegeven op de landelijke natuurdoelenkaart voor de (grote) wateren te worden gewijzigd, bijvoorbeeld een ander ambitieniveau of een meer gedetailleerde legenda? 65. Welke waterkwaliteit en -peil is rond natuurgebieden nodig om je natuurdoeltypen te halen? 66. Wat betekent een natuurdoel voor het voorkomen van een gebruiksfunctie?	Welke natuurdoelen zijn haalbaar in 2015 bij aanwijzing als Heavily Modified Water en Artificial water? Hoe zijn de natuurdoeltypen te behalen? Kan er worden gewerkt met tussendoelen? Zo ja, wat kunnen deze zijn? Wat zijn relaties tussen en randvoorwaarden voor natuurdoelen?
<u>Toedeling van categorieën:</u> 67. Hoe is de door Nederland (en/ of LNV) gewenste toedeling over de Nederlandse oppervlaktewateren van de categorieën Natural Water, Heavily Modified Water en Artificial Water? 68. Welke categorie is voor een bepaald water de best passende?	Welke informatie hebben we nodig om een realistische toedeling te kunnen maken? Welke ecologische doelstellingen kunnen we behalen? Met welke toedelingen worden welke LNV-doelen mogelijk of onmogelijk?
<u>Referenties en maatlatten:</u> 69. Welke ecologische typologie kunnen we hanteren voor implementatie van de KRW en welke referenties en maatlatten horen daarbij?	Is de typologie van de aquatische natuurdoeltypen bruikbaar? Verdere uitwerking (kwantificeren) van de aquatische natuurdoeltypen, zodat ze kunnen dienen als referenties voor de verschillende watertypen? Ontwikkeling van maatlatten per watertype: de Goede Ecologische Toestand (GET) + beoordelingssysteem in vijf klassen (kwantitatief) + Referentie Vergelijken van reeds bestaande maatlatten Ontwikkeling methode voor aggregatie van biologische informatie i.v.m. opschaling voor KRW. Ontwikkeling van maatlatten voor hydro-morfologie.
<u>Maatregelen:</u> 70. Welke maatregelen zijn nodig om de ecologische kwaliteit te verbeteren conform de doelstellingen en normen van de KRW? Welke functiecombinaties kunnen hierin worden toegestaan? (geldt alleen op stroomgebiedniveau in internationale setting)	Hoe kunnen we diffuse verontreiniging (o.a. stikstof- en fosforbelasting) terugbrengen? Welke maatregelen zijn per watertype nodig om de GET te realiseren over 13 jaren? Onder welke randvoorwaarden kunnen functiecombinaties worden toegestaan? Wat weten we over de historische achtergrondgehalten in de bodem? Wat voor invloed hebben de maatregelen op het vrijkomen van deze gehalten? PM
<u>Beheer:</u> 71. Wie draagt de zorg voor de ontwikkeling van een diagnostisch instrumentarium waarmee beheerders watertypen (KRW) adequaat en eenvoudig kunnen worden beoordeeld en eenvoudig aangeven kan worden welke maatregelen getroffen dienen te worden? Welke rol wil/ kan LNV hierbij spelen (partners)?	Hoe zal een dergelijk diagnostisch instrumentarium er uit moeten zien? Welke parameters/ organismegroepen zijn nodig om een watertype te beoordelen?
<u>Monitoring:</u> 72. Op welke wijze kunnen we iedere 6 jaar de ecologische toestand van de oppervlaktewateren monitoren?	Welke monitoringsystemen zijn er al en op welke wijze is aanpassing of aanvulling nodig gegeven de voorschriften van de KRW? Welke keuzen zijn mogelijk ten aanzien van benodigde parameters en meetfrequenties? Als een bepaalde parameter niet aanwezig is, kan dat gecompenseerd worden door een 'equivalent'?
Toepassing: (gebiedgerichte) herstelmaatregelen, relatie gebruiksfuncties	
<u>Herstelmaatregelen:</u> 73. Gezien de termijn gesteld in de KRW (2015): Bij welke watersystemen (bijvoorbeeld beken) moeten we de prioriteit leggen voor herstelmaatregelen, gezien de efficiëntie van de inzet van de middelen? Zijn we in staat om de efficiëntie aan te geven?	

Beleidsvragen	Kennisvragen
<p>74. Hoe kunnen we biodiversiteit in karakteristieke watertypen (vennen, duinplassen, laagveenwateren) herstellen?</p> <p>75. Welke maatregelen moeten worden getroffen om bestaande natte systemen in het Friese Meren / laagveengebied in kwaliteit en functioneren te herstellen (beken, oeverlanden, afgesloten zeearmen)?</p>	<p>Welke sleutelfactoren zijn bepalend voor de ecologische processen in het water? Welke inrichtingsmaatregelen en welke 'beheersknoppen' kunnen als gevolg daarvan gebruikt worden? Waarom mislukken herstelmaatregelen in met name de (sterk) verstoorde watersystemen? Waarom komen er niet de soorten die we verwachten? Evaluatiemethodiek ontwikkelen voor natuurontwikkelingsprojecten in beken, rivieren, herinrichtingsprojecten. Wat zijn de effecten van baggerwerkzaamheden en ontwatering op de kwaliteit van het watersysteem?</p>
<p>Natuurontwikkeling:</p> <p>76. Waar liggen kansrijke locaties voor herstel van de samenhang tussen water en terrestrische natuur? (werken op systeemniveau) Waar liggen kansrijke locaties voor 40.000 ha groen-blauwe dooradering?</p> <p>77. Welke mogelijkheden liggen er voor de ecologische ontwikkeling van het IJsselmeergebied rekening houdend met de huidige en toekomstige functie van het gebied? (veiligheid, watervoorziening en voorraadvorming, natuur en recreatie)</p>	<p>Hoe werkt samenhang op landschappelijke schaal? Waar ligt de voorkeur vanuit het zoetwatersysteem (criteria voor water)? Opstellen ecologische kanskaart op basis van abiotische en landschappelijke mogelijkheden. Welke ecologische kansen zijn er? Welke randvoorwaarden zijn daarbij aan de orde? Opstellen ecologische kanskaart op basis van abiotische en landschappelijke mogelijkheden. (opm: zie IVIJ-project)</p>
<p>Beheer:</p> <p>78. Hoe en tot hoever kunnen we de waterbeheerder inzetten als natuurbeheerder? Welke kansen en gemeenschappelijke belangen kunnen we hiervoor aangrijpen?</p>	
<p>Relatie gebruiksfuncties:</p> <p>79. Wat betekent de aanleg van <u>waterkrachtcentrales</u> voor de ecologische processen in de watersystemen? Hoe kunnen we de negatieve consequenties zo gering mogelijk maken?</p> <p>80. Wat is het effect van onttrekking en lozing van koelwater op de vispopulaties?</p> <p>81. Wat zijn de effecten van <u>gemalen</u> op de vispopulaties?</p>	<p>Wat is het effect van waterkrachtcentrales op de populatie trekvissen? Pm (nazoeken wat bekend is bij RIZA en RWS, DLB)</p> <p>Wat zijn de gevolgen van gemalen voor de doortrek van vis? Hoe nadelig is hun aanwezigheid voor de ontwikkeling of op peil houden van vispopulaties? PM (nazoeken wat bekend is bij RIZA en RWS, DLB)</p>
Sociaal-economische aspecten	
<p>82. Wat zijn de sociaal-economische belangen van de binnenvisserij? Hoe veranderen deze in de toekomst, gezien de beleidsontwikkelingen?</p> <p>83. Wat zijn de sociaal-economische gevolgen van vermindering visserij-intensiteit op de watersystemen?</p> <p>84. Wat zijn de sociaal-economische belangen van andere gebruiksfuncties zoals landbouw, recreatie, scheepvaart, waterkrachtcentrales, waterwinning etc. (KRW-relevante gebruikersgroepen)? Hoe veranderen deze in de toekomst, gezien de beleidsontwikkelingen?</p>	<p>Hoe kunnen verbeteringen in de visserijsector worden gerealiseerd om de binnenvisserij te verduurzamen? Wat is nodig om de visserijsector meer als beheerder te laten optreden in plaats van als gebruiker?</p> <p>PM</p>
<p>85. Hoe kunnen we natuur uitdrukken in geldwaarde? Hoe wegen we hiermee de verschillende belangen af? ('appels en peren systeem')</p>	<p>Geld, Groen, Gevoel: Moet alles in geldwaarde uitgedrukt worden? Kan het eventueel ook anders?</p>

Thema 3: Ruimte voor Water	
Beleidsvragen	Kennisvragen
Vasthouden, bergen, afvoeren (stroomgebiedbenadering)	
<u>Klimaatverandering:</u> 86. Gezien de verwachte zoetwater tekorten en verzilting in de toekomst: Zijn er alternatieven voor het doorspoelen in verziltinggevoelige gebieden?	
<u>Water vasthouden</u> (verdrogings- en droogteproblematiek): 87. Welke mogelijkheden hebben we voor vasthouden van water in het landelijk gebied? Hoe kan dit worden ingezet ter optimalisering van de verdrogingbestrijding 88. Hoe kunnen we de LNV-doelen realiseren? En hoe maken we deze meetbaar? 89. Kan vasthouden water bijdragen aan het tegengaan van bodemdaling? 90. Wat is het maatschappelijk optimum (inclusief economische aspecten)?	Welke maatregelen moeten we nemen om water vast te houden in de haarvaten (droogtebestrijding)? Welke locaties komen hiervoor in aanmerking? Hydrologische bufferzones rondom natuurgebieden → zoeken naar meekoppelen met water-vasthoudenbeleid. Welke inzigtgebieden horen bij welke kwelgebieden? Kan een extra inspanning voor water compenserend werken indien aan één of meerdere abiotische randvoorwaarden niet wordt voldaan? Wat zijn de effecten van de beheersmaatregelen op de waterkwaliteit?
<u>Water bergen:</u> 91. Stel dat het buitenland geen grootse/ doeltreffende maatregelen treft, waarop moeten wij als Nederland dan extra inzetten? 92. Past het aanvoeren van gebiedsvreemd water in het LNV-beleid? 93. Om welke hoeveelheden water (met welke kwaliteit), die geborgen moeten worden zonder natte voeten te krijgen, gaat het? 94. In hoeverre zijn natuur en waterberging te combineren? 95. Idem voor gebruiksfuncties recreatie en landbouw? 96. Kan landbouw en waterberging überhaupt gecombineerd worden? Wat kan wel en wat niet?	Wat zijn de effecten op/ kansen voor de natuur indien gebiedsvreemd water wordt aangevoerd? Wat zijn de kosten en baten? (MKBA) Wat zijn de gevolgen voor de bestaande natuurwaarden en mogelijkheden voor nieuwe natuurwaarden? Wat zijn de abiotische randvoorwaarden bij de verschillende natuurdoeltypen (o.a. inundatiefrequentie/ -duur, waterkwaliteit)? Maken van scenario's voor waterberging, met variabelen waterkwantiteit, -kwaliteit, overstromingsfrequentie en -duur. Wat zijn de randvoorwaarden voor inrichting en beheer? Welke natuurkwaliteiten zijn haalbaar bij waterberging? Slibafzetting (verontreinigd?): hoe gevaarlijk is dit voor mens, dier en natuur terplekke? Wat zijn de kritische hoeveelheden? Wat zijn de effecten van functiecombinaties op de waterkwaliteit? En wat zijn de mogelijke locaties voor deze functiecombinaties (kansenkaart)
<u>Water afvoeren:</u> 97. Een van de maatregelen is zoetwater afvoeren naar de Zeeuwse Delta (ongeveer eens elke 30 jaar VZM en Oosterschelde bij laagwater vol laten lopen met zoetwater). Als er inmiddels een bepaalde vorm van estuariene dynamiek is in deze Deltawateren, kunnen de watersystemen van VZM en Oosterschelde deze aanslag met zoetwater aan?	Wat weten we over de gevoeligheid van estuariene systemen en de effecten van plotselinge belasting met gebiedsvreemd zoetwater op de ecologie? Wat is de zoetwatertolerantie van in estuaria levende organismen?
<u>Natuurontwikkeling:</u> 98. Waar liggen de beste mogelijkheden voor natuurontwikkeling om mee te koppelen met het beleid van vasthouden/ bergen/ afvoeren?	Onder welke ecologische randvoorwaarden? Ontwikkelen van een kansenkaart.
<u>Beheer en Relatie gebruiksfuncties:</u> 99. Met welke beheersmaatregelen kunnen we watersystemen en/ of natte natuur effectief herstellen?	Opstellen van voor beheerder bruikbare ecologische doelen, waarmee zicht ontstaat op te nemen maatregelen.

Beleidsvragen	Kennisvragen
<p>100. Waar liggen ecologische kansen voor een meer natuurlijk rivierbeheer gegeven de problematiek van veiligheid (o.a. verbreding van het winterbed, de aanleg van nevengeulen, verwijdering van kunstwerken, ontstaan oobossen)?</p> <p>101. Hoe komt het dat investeringen zo weinig opleveren aan werkelijk ecologisch herstel?</p> <p>102. Zijn er echte vraag- en knelpunten in de realisatie van functiecombinaties? Zijn er ook succesfactoren?</p> <p>103. Welke mogelijkheden zijn er voor functiegericht waterbeheer (functiecombinaties)?</p>	<p>Wat zijn de mogelijkheden voor herverdeling van waterafvoer? Wat levert dit op aan veiligheid/natuurontwikkeling?</p> <p>Waar liggen in Nederland mogelijkheden voor een meer natuurlijk rivierbeheer (kansenkaart)?</p> <p>Zijn er mogelijkheden om de vasthoudende werking van oobos te compenseren elders in het rivierengebied?</p> <p>Waar liggen kansen voor koppeling buitendijkse natuur-binnendijkse natuur?</p> <p>Mogelijkheden verdere functiecombinaties, o.a. met recreatie in beeld brengen.</p> <p>Welke sleutelfactoren spelen een rol bij het functioneren van een watersysteem?</p> <p>Op welke van deze factoren moet ingezet worden bij het herstellen van natuurlijke patronen en processen? In welke volgorde?</p> <p>Zoeken naar functiecombinaties:</p> <p>Inzicht krijgen in consequenties van vernatting en waterberging voor landbouw en recreatie. Let hierbij op praktische uitvoerbaarheid, schaderegelingen.</p> <p>Hydrologische processen: relaties neerslag-afvoer-grondwater in beeld krijgen (modelleren)</p> <p>invloed van dimensionering van waterlopen op kwantiteit en kwaliteit van grond- en oppervlaktewater</p> <p>ontwerpeisen monitoring hydrologische systemen</p>
<p>Stroomgebieden internationaal:</p> <p>104. Welke grensoverschrijdende vraagstukken liggen er en hoe gaan we daar mee om?</p>	<p>Wat kunnen we leren van waterbeheer elders in Europa? PM</p>
<p>Sociaal-economische aspecten</p>	
<p>105. Kunnen we met bestuurlijke veranderingen beter omgaan met het waterbeleid? Bijvoorbeeld: In hoeverre is een waterschapsbestuur toegesneden om het nieuwe waterbeheer/ -beleid uit te voeren? Hoe kunnen we waterschappen democratischer maken?</p>	
<p>106. Wat is de effectiviteit van het gevoerde beleid? Zijn er meetbare doelen? Doen we voldoende aan monitoring?</p>	
<p>107. Wat zijn de sociaal-economische gevolgen van bepaalde inrichtingskeuzes (bijvoorbeeld in veenweidegebied, peil verhogen)? NB: Dit geldt voor alle LNV-beleid.</p>	<p>Maatschappelijke Kosten-Baten Analyse</p>
<p>108. Wat zijn de sociaal-economische gevolgen van 'Ruimte voor Rivieren' voor de visserij in de binnenwateren?</p> <p>109. Wat zijn de kosten van permanente peilverhoging voor boeren? Is er een mogelijkheid om die kosten bij 'groene diensten' in te pluggen?</p>	
<p>110. Wie betaalt water (in de toekomst)?</p>	
<p>111. Welke sociaal-economische prikkels kunnen we benutten om efficiënter met water om te gaan?</p>	
<p>112. Hoe worden overstromingen en 'hatte voeten' door de bevolking beleefd? Wat heeft de bevolking hier vanuit economisch opzicht voor over? In hoeverre is de bevolking bereid te verhuizen naar andere (drogere) plekken?</p>	

Thema 4 Algemeen	
Beleidsvragen	Kennisvragen
<u>Ecologisch:</u> 113. Wat is de draagkracht van de natte natuur voor andere gebruiksfuncties (extensieve landbouw, recreatie)? 114. Hebben we voldoende inzicht in de abiotische factoren die het voorkomen van organismen(-groepen) beïnvloeden? Kennen we de kritieke waarden? 115. Hebben we voldoende zicht op de herkomst van deze stoffen (binnenland/ buitenland)? Zijn maatregelen tegen tevelen mogelijk en effectief?	Hieruit kunnen allerlei vormen van effectenonderzoek volgen. Aan welke kritieke factoren moet voldaan worden om een watersysteem en/ of natte natuur te herstellen? Welke concrete eisen zijn er ten aanzien van de inrichting en beheer van watersystemen en/ of natte natuur? Opstellen van voor beheerder bruikbare ecologische doelen, waarmee zicht ontstaat op te nemen maatregelen.
<u>Sociaal-economische aspecten:</u> 116. Wat zijn de immateriële waarden van het water (maatschappelijke betekenis)? 117. Wat zijn de consequenties van het aanwijzen van wateren in de KRW (financieel-economisch)? 118. Hoe kan waterbeheer ingezet worden ten bate van meerdere gebruiksfuncties, waaronder visserij?	Ontwikkeling van een waarderingmethode voor de waarde van de combinatie water – natuur.
<u>Bestuurlijk:</u> 119. Hoe bereiken we meer met besluitvorming? 120. Biedt de <u>watertoets</u> nieuwe kansen voor realiseren LNV-beleid? 121. Hoe kunnen we de stikstofbelasting en verontreiniging vanuit diffuse bronnen terugbrengen? 122. Welke normeringssystemen zijn belangrijk wanneer je doelen wilt realiseren?	
<u>Europese richtlijnen:</u> 123. Welk implementatietraject moeten wij als Nederland doorlopen om de EU-richtlijnen op verantwoorde wijze te implementeren? 124. Welke juridische mogelijkheden zijn er voor natuurontwikkeling gegeven de lijn van beschermen, behouden en herstellen (HRL/ VRL)? 125. Welke habitattypen uit de typologie van de HRL komen (in potentie) in Nederland voor? Locaties en kwaliteiten? 126. Hoe moeten we omgaan met verschuivingen in het voorkomen van aandachtsoorten (aantallen) volgens Rode Lijst/ HRL/ VRL? En hoe met de verplaatsing van soorten tussen gebieden?	Welke ecologische kennis is hiervoor benodigd? Uitbouwen van basisniveaukennis. Om welke soorten gaat het? PM

3.3 Prioritering tijdens de Kennisdag water

Na het aanscherpen en aanvullen van de beleids- en kennisvragen in de concepttabel (resultaat stap 3) hebben de aanwezigen in twee afzonderlijke rondes de beleidsvragen op twee manieren geprioriteerd. In de eerste ronde werd door de drie subgroepen afzonderlijk geprioriteerd: iedere persoon binnen de subgroep mocht maximaal 1000 euro verdelen over minimaal 3, maximaal 10 beleidsvragen binnen het betreffende thema. De tweede ronde is door de mensen uit de andere subgroepen geprioriteerd door maximaal 3 beleidsvragen te stickeren, zonder verdere waardering. De resultaten van deze prioriteringen zijn hieronder weergegeven.

3.3.1 De eerste stickersessie: 'de experts aan het woord'

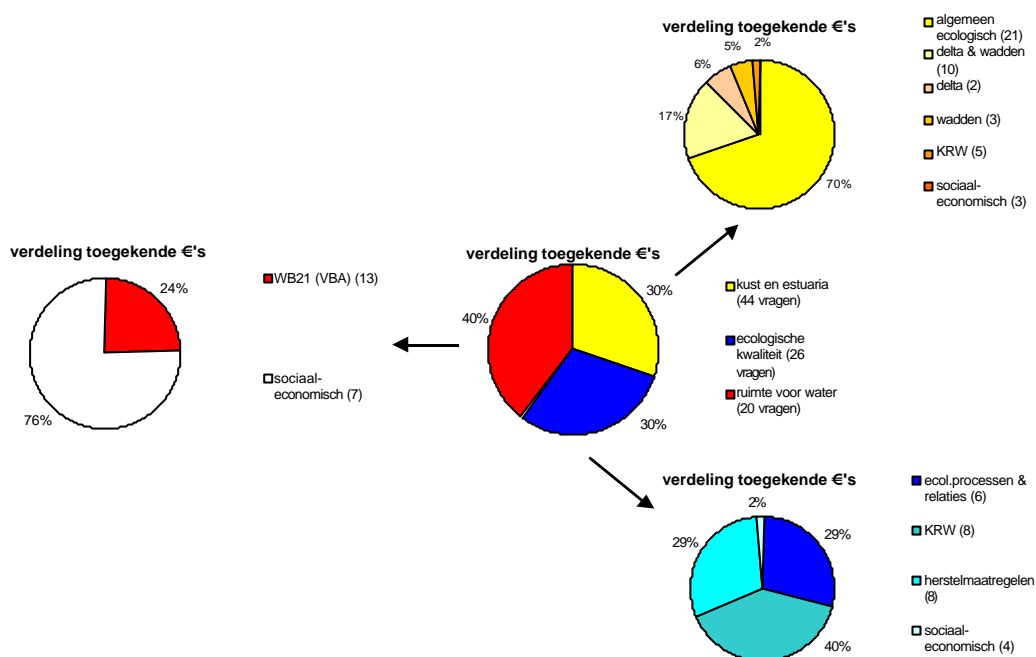
Overall-beeld

'Kust en Estuaria' had bijna de helft van het totaal aantal beleidsvragen, thema 'Ecologische kwaliteit zoete watersystemen' bijna 30%, thema 'Ruimte voor Water' heeft 20% van het aantal beleidsvragen onder zich. Het aantal deelnemers in de subgroepen was (exclusief organiserende deelnemers):

- Kust en Estuaria: 12 deelnemers
- Ecologische Kwaliteit zoete Watersystemen: 9 deelnemers
- Ruimte voor water: 18 deelnemers

Opvallend is dat, ondanks het verschillend aantal deelnemers, de euro's vrij gelijk verdeeld zijn over de drie thema's. In figuur 2 is dit terug te vinden in het centrale

taartdiagram: ieder taartpunt beslaat ongeveer eenderde van het geheel. Dit betekent dat niet iedereen zich heeft gehouden aan het vaste bedrag van 1000 euro.

Figuur 2. Verdeling van de door subgroepen toegekende gelden tijdens de eerste stickersessie ('experts')

Conclusies thema 1: Kust en Estuaria (12 deelnemers, 44 vragen)

Dit thema is in de concepttabel opgesplitst naar zes hoofdonderwerpen:

- Algemeen ecologisch (47% van de vragen)
- Delta en Waddengebied (kustzone) (23% van de vragen)
- EU Kaderrichtlijn Water (11% van de vragen)
- Waddenzee (7% van de vragen)
- Sociaal-economische aspecten (7% van de vragen)
- Delta ZW-Nederland (5% van de vragen)

Rekening houdend met het aantal vragen per hoofdonderwerp en de toebedeling van het aantal euro's, is op basis van de tweede stickersessie de volgende **prioritering binnen dit thema** af te leiden:

Algemeen ecologisch (70% van de euro's)

Delta en Waddengebied (kustzone) (17% van de euro's)

Delta ZW-Nederland (6% van de euro's)

Waddenzee (5% van de euro's)

EU Kaderrichtlijn Water (2% van de euro's)

Hoofdonderwerp 'Sociaal-economische aspecten' werd helemaal niet geprioriteerd!

Bovenstaand beeld leidt tot de volgende conclusies:

- De meeste waarde werd toegekend aan de algemeen ecologische vragen, die niet nader waren opgesplitst naar Kustzone, Waddenzee of Deltagebied. Het ging hierbij om vragen op het gebied van klimaatverandering, de ecologie van kusten en estuaria, de ontwikkeling van soortgroepen, en de effecten van gebruiksfuncties.
- De relatief lagere score voor de vragen die enkel betrekking hebben op de Waddenzee en het Deltagebied is begrijpelijk omdat mensen uit het noorden van het land wellicht minder snel zullen scoren op vragen over het Deltagebied en

vice versa. Per definitie is het aantal betrokken voor zulke gebiedsgerichte vragen dus wat lager.

- Weinig waarde werd gehecht aan de sociaal-economische aspecten en de implementatie van de KRW: "Het komt vanzelf wel op ons af". De zwakke aandacht voor de sociaal-economische aspecten is recentelijk ook aangetoond voor het geheel aan waterbeleid voor de grote wateren, waaronder ook de kust en estuaria (Van der Meij *et al.*, 2002). Geen verwonderlijk beeld, wat dat aangaat.

Conclusies thema 2: Ecologische kwaliteit zoete watersystemen (9 deelnemers, 26 vragen)

In de concepttabel is dit thema opgesplitst naar vier hoofdonderwerpen:

- a) EU Kaderrichtlijn Water (31% van de vragen)
- b) Herstelmaatregelen (31% van de vragen)
- c) Ecologische processen en relaties (23% van de vragen)
- d) Sociaal-economische aspecten (15% van de vragen)

Rekening houdend met het aantal vragen per hoofdonderwerp en de toebedeling van het aantal euro's, is de volgende **prioritering binnen dit thema** af te leiden:

EU Kaderrichtlijn Water (40% van de euro's)
Ecologische processen en relaties (29% van de euro's)
Herstelmaatregelen (29% van de euro's)
Sociaal-economische aspecten (2% van de euro's)

Bovenstaand beeld leidt tot de volgende conclusies:

- In deze groep werd de meeste waarde gehecht aan de Europese Kaderrichtlijn Water. Het gaat hierbij om vragen op het gebied van ecologische doelen, referenties, maatlatten, beheer en monitoring.
- Het thema ecologische processen scoort als 'goede tweede'. Het gaat hierbij om vragen met betrekking tot: effecten klimaatverandering, functioneren ecologische verbindingzones en problematiek van exoten.
- Het thema herstelmaatregelen scoort eveneens als tweede. Het gaat hierbij om vragen over maatregelen, kansrijke locaties voor natuurontwikkeling, beheer en relatie gebruik.
- Opvallend is de lage score voor de sociaal-economische aspecten.

Conclusies thema 3: Ruimte voor water (18 deelnemers, 20 vragen)

Dit thema is in de concepttabel opgesplitst naar twee hoofdonderwerpen:

- a) Vasthouden – bergen – afvoeren (65% van de vragen)
- b) Sociaal-economische aspecten (35% van de vragen)

Rekening houdend met het aantal vragen per hoofdonderwerp en de toebedeling van het aantal euro's, is de volgende **prioritering binnen dit thema** af te leiden:

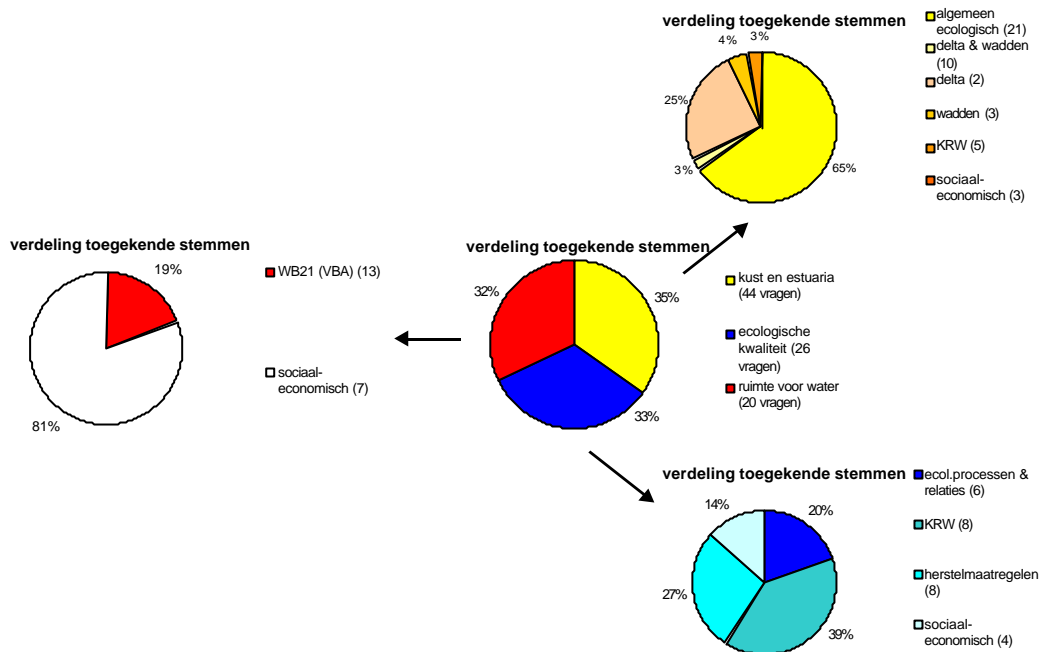
1. Sociaal-economische aspecten (76% van de euro's)
2. Vasthouden – bergen – afvoeren (24% van de euro's)

Dit beeld leidt tot de volgende conclusie:

- Ruim driekwart van de totaal binnen dit thema toegekende euro's is toegekend aan het hoofdonderwerp 'sociaal-economische aspecten'! In vergelijking met de andere twee themagroepen is dit een bijzonder hoge score.

3.3.2 De tweede stickersessie: 'oordelen over de tuin van de buurman'

Het beeld dat verkregen wordt bij de tweede sessie van prioriteren (subgroepen bij andere thema's), lijkt sterk op dat van de eerste prioriteringsronde. Opvallend daarbij is, dat ook bij deze stickerronde geen prioriteit gelegd is bij de sociaal-economische aspecten! In figuur 3 staan de resultaten van de tweede stickersessie weergegeven.

Figuur 3. Verdeling van de door subgroepen toegekende stemmen tijdens de tweede stickersessie.

Opvallende verschillen met de eerste stickersessie zijn:

Thema 'Kust en estuaria':

- Onderdeel 'Delta ZW-Nederland': bij de tweede ronde kreeg dit onderdeel relatief veel meer prioriteit dan bij de eerste stickerronde (scheelt factor 5!).
- Onderdeel 'Delta en Waddengebied': Kreeg bij de eerste dit onderdeel 15% van het totaal aantal gependeerde euro's, bij de tweede stickerronde kreeg hetzelfde onderwerp slechts 3%. Mogelijk hing dit samen met de hoge score van het Deltagebied (zie eerste bullet).

Thema 'Ecologische kwaliteit zoete watersystemen':

- Onderdeel 'sociaal-economisch aspecten': bij de eerste ronde prioriteren kreeg het onderwerp slechts 2% van het totaal verdeelde bedrag. Bij de tweede stickerronde blijkt dat er toch wat meer prioriteit bij gelegd wordt.

3.3.3 Samenvattende conclusies

Uit bovenstaande kunnen de volgende samenvattende conclusies worden afgeleid:

1^e stickersessie

- Grote verschillen in de waardering van de sociaal-economische aspecten: Bij de thema's 'Kust en estuaria' (thema 1) en 'Ecologische kwaliteit zoete wateren' (thema 2) was hiervoor zeer weinig belangstelling. In themagroep 'Ruimte voor water' (thema 3) was hiervoor een zeer grote belangstelling.
- Grote verschillen in de waardering van de vragen die samenhangen met de Europese Kaderrichtlijn Water. Bij themagroep 2 werd hieraan zeer veel waarde gehecht. Bij themagroep 1 nauwelijks. (NB: in themagroep 3 was dit onderwerp niet aan de orde)

2^e stickersessie

- Conclusies voor de tweede stickersessie lijken sterk op die van de eerste stickersessie.
- Bij het thema 'Kust en estuaria' was er in de tweede ronde opvallend meer prioriteit voor vragen over Deltagebied in Zuidwest-Nederland.

4 Discussie

Met dit project zijn we als EC soms op de stoel van de beleidsmaker gaan zitten en soms op die van de onderzoeker. Immers het formuleren van beleidsambities en beleidsvragen is een taak die eigenlijk toe behoort aan de beleidsdirecties van LNV. Het formuleren van kennisvragen en kennisleemtes is een rol die onderzoekers goed past. Deze beide pijlers, beleid en onderzoek, kwamen bijeen tijdens de Kennisdag Water. Deze dag heeft dan ook een cruciale rol gehad in het project. Het was een belangrijke toets voor ideeën die we hadden over beleidsvragen en kennisvragen voor de toekomst. De grote opkomst tijdens deze dag geeft aan dat het onderwerp leeft onder de betrokkenen en heeft draagvlak gegeven aan de resultaten zoals die in dit rapport zijn weergegeven.

Bij de uitvoering en resultaten van dit project zijn toch nog een aantal (relativerende) opmerkingen te plaatsen:

- **Screening beleidsnota's** (stap 1 van het project): De lijst met watergerelateerde beleidsnota's die in stap 1 is gescreend, is behoorlijk volledig. Alle belangrijke nota's zijn meegenomen. Hierdoor is bijlage 2 een mooi samenvattend overzicht geworden met de belangrijkste beleidsambities op het gebied van water bijeen gezet. Een dergelijk overzicht is 'nieuw' en is wellicht ook bruikbaar voor andere projecten op het gebied van water. De stap naar een overzicht van beleidsvragen was lastig, omdat de meeste beleidsnota's wel ingingen op de beleidsambities, maar niet op de beleidsvragen die daarbij hoorden. Deze stap hebben we binnen dit project zelf gemaakt (*best professional judgement*).
- **Interviews** (stap 2 van het project): Door het korte tijdbestek waarin dit project uitgevoerd moest worden, is in totaal slechts een beperkt aantal interviews afgenomen: 4 LNV-intern en 3 LNV-extern. Met de grote opkomst bij de Kennisdag Water is dit echter weer gecompenseerd.
- **Kennisdag Water, bijschaven tabel**: Tijdens de kennisdag water is 's-middags in de verschillende workshops de concepttabel waar nodig gecorrigeerd en aangevuld. Hierbij zijn in principe alle opmerkingen van de deelnemers gehonoreerd. Er is niet gestreefd naar consensus. Dit betekent dat de tabel niet het resultaat is van een afgewogen oordeel maar te beschouwen is als een groslijst. Indikking en nadere prioritering is nog nodig. Dit is een vervolgstap. Ook is niet expliciet nagegaan of bepaalde vragen wellicht al door bestaand onderzoek zijn beantwoord of dat antwoorden al in voorbereiding zijn. Impliciet is dit natuurlijk wel meegenomen omdat er vanuit gegaan mag worden dat niet gevraagd is naar een al bekende weg. Maar aangezien niemand van de aanwezigen over een totaal overzicht beschikte, zou het nuttig zijn zo'n exercitie expliciet nog uit te voeren. Ook dit is een stap voor het vervolg.
- **Kennisdag Water, verdeling euro's** (prioritering): De opkomst bij de Kennisdag Water was groot (58 deelnemers). Tijdens de workshop 's-middags was de verhouding beleidsmaker : onderzoeker onder de deelnemers in workshop 2 echter erg in het voordeel van de onderzoekers, wat de uitkomsten mogelijk heeft beïnvloed (te veel aanbodgestuurd, in plaats van vraaggestuurd). Tabel 2 laat dit zien. Daarnaast is de uitkomst van de analyse onderhevig aan het aantal deelnemers per subgroep en het aantal vragen voor hetzelfde thema. Voor een thema met weinig beleidsvragen (Ruimte voor water) is de *concurrentie voor de beleidsvragen onderling* veel kleiner, dan voor een thema met veel beleidsvragen (Kust en estuaria), waar de concurrentie veel groter is. Dit aspect speelt een rol bij beide stickerronden. Zie ook hiervoor tabel 2.

Tabel 2. Verdeling van deelnemers in de categorieën beleidsmaker en onderzoeker, waartoe ook de uitvoerende instanties zijn gerekend.

Thema's	Beleidsmakers	Onderzoekers	totaal
Workshop 1: Kust en estuaria (44 beleidsvragen)	6	6	12
Workshop 2: Ecologische kwaliteit zoete watersystemen (26 beleidsvragen)	2	7	9
Workshop 3: Ruimte voor water (20 beleidsvragen)	11	7	18

5 Aanbevelingen voor het vervolg

Zoals eerder gezegd is de tabel met het overzicht van beleids- en kennisvragen (tabel 1, hoofdstuk 3) een groslijst. Om te kunnen komen tot nieuwe DLO-onderzoeksprogramma's of tot projecten die via de vrije aanbestedingen kunnen worden uitgevoerd, zijn nog enkele vervolgstappen nodig.

Met de opdrachtgever van dit project is afgesproken dat het initiatief hiervoor ligt bij de beleidsdirecties van LNV in Den Haag: de opdrachtgever (Directie Groene Ruimte & Recreatie) of de Directie Wetenschap en Kennis.

De volgende vervolgstappen worden aanbevolen

- 1. Check op basis van reeds lopend of al uitgevoerd onderzoek:** nagegaan zou moeten worden of bepaalde vragen wellicht al door bestaand onderzoek zijn beantwoord of dat antwoorden al in voorbereiding zijn. Impliciet is dit al wel meegenomen omdat er vanuit gegaan mag worden dat in de beleidsnota's, de interviews en tijdens de Kennisdag Water niet gevraagd is naar een al bekende weg. Maar aangezien niemand van de betrokkenen over een totaal overzicht beschikt, zou het nuttig zijn zo'n exercitie expliciet nog uit te voeren. De onderzoekers zouden nauw betrokken moeten worden bij deze stap.
- 2. Een verdere prioritering van de beleids- en kennisvragen** (indikken van de tabel): dit is een stap die in nauw overleg met de beleidsdirecties gedaan zou moeten worden. Hierbij zouden de volgende criteria gebruikt kunnen worden:
 - Politieke en maatschappelijke urgentie van de problematiek (waar dreigt het echt fout te gaan?);
 - ambities binnen vigerend beleid (zie beleidsnota's);
 - zoeken naar de grootste kennisleemtes;
 - rendabiliteit: grootste winst met de minste inspanning;
 - aansluiten bij onderzoek buiten LNV-circuit nationaal en internationaal (partners zoeken);
 - vernieuwend/ innovatief onderzoek.
- 3. Een verdere uitwerking van beleids- en kennisvragen in onderzoeksvragen.** Deze stap is nodig om te kunnen komen tot een (nieuw) onderzoeksprogramma of tot projecten die in de vrije aanbesteding kunnen worden gebracht.

Literatuur

- Europese Commissie, 1979
EU Habitatrichtlijn
- Europese Commissie, 1992
EU Vogelrichtlijn
- Europese Commissie, 2000
EU Kaderrichtlijn Water
- Europese Commissie, 2001
EU-Aanbeveling voor Intergaal Kustbeheer in Europa
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, 2000^a
Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur: Nota Natuur, Bos en Landschap in de 21^e eeuw.
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, 2000^b
Voedsel en groen: Het Nederlandse agro-foodcomplex in perspectief.
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, 2002
Structuurschema Groene Ruimte. Samen werken aan groen Nederland. (PKB deel 1)
- Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 1998
Vierde Nota Waterhuishouding. Regeringsbeslissing.
- Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 2000
Anders omgaan met water. Waterbeleid in de 21^e eeuw.
- Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 2000
3^e Kustnota. Traditie, Trends en Toekomst.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, 2002
Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening 2000/2020. (PKB deel 3)
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, 2001
Derde Nota Waddenzee. Kabinetsstandpunt planologische kernbeslissing. (PKB deel 3)
- Roest, C.W.J., L.M. van den Berg, L.W.G. Higler, C. Kwakernaak, L.C.P.M. Stuyt, 2001.
Rapportage herprogrammering DLO wateronderzoek. Alterra-rapport 251, ISSN 1566-7197. Wageningen UR.
- Van der Meij, V., J.J.G.M. Bacx, C.M. Bisseling, A.R. Boon & J.A.J. Hagendoorn, 2002
Naar duurzaam gebruik grote wateren in 2020, een audit van beleidsnota's op criteria voor duurzaamheid. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Expertisecentrum LNV. Werkdocument EC-LNV nr. 2002/119

Bijlage 1. Betrokkenen

Projectteam EC-LNV:

Louis Beijer (EC-LNV)
Carla Bisseling (EC-LNV, projectleider)
Jan Huinink (EC-LNV)
Vincent van der Meij (EC-LNV)
Wieger Schaap (EC-LNV)

Deelnemers opdrachtgeveroverleg

Wino Aarnink (LNV-Groene Ruimte & Recreatie, opdrachtgever)
Jieles van Baalen (LNV-Directie Wetenschap en Kennisoverdracht)
Martin Lok (LNV-Directie Natuurbeheer)
Wim Zeeman (LNV-Dienst Landelijk Gebied, voorzitter BC DLO-362)
Cees Kwakernaak (Alterra, programmaleider DLO-362)

Interviews met:

Martin Lok (LNV-Directie Natuurbeheer)
Ronald Lanters (LNV-Directie Visserij)
Lisette Soeters en Valéry Hunnik (LNV-Directie Zuidwest)
Wim Zeeman en Heiko Prak (LNV-Dienst Landelijk Gebied, voorzitter BC DLO-362)
Willem-Jan Goossen (V&W-Directoraat Generaal Water)
Erik van Dijk (Provincie Overijssel)
Harry Tolkamp (Zuiveringschap Limburg)

Aanwezigen Kennisdag Water 19 maart 2002

Organisatie	Plaats	Naam
Alterra	Den Burg	Dankers, N.
Alterra	Wageningen	Bakel, van J.
Alterra	Wageningen	Elbersen, J.
Alterra	Wageningen	Higler, A.
Alterra	Wageningen	Kwakernaak, C.
Alterra	Wageningen	Verdonschot, P.
DLG	Utrecht	Janssen, H.
DLG	Utrecht	Zeeman, W.
DLV Adviesgroep	Wageningen	Hees, van J.A.M.
Expertisecentrum	Wageningen	Adams, A.
Expertisecentrum	Wageningen	Bisseling, C.
Expertisecentrum	Wageningen	Brouwershaven, van R.
Expertisecentrum	Wageningen	Fellinger, M.
Expertisecentrum	Wageningen	Huinink, J.
Expertisecentrum	Wageningen	Meij, van der V.
Expertisecentrum	Wageningen	Schaap, W.
KUN	Nijmegen	Roelofs, J.M.
LEI	Den Haag	Reinhard, S.
LEI	Den Haag	Staalduinen, van L.
LTO Nederland	Den Haag	Streekstra, W.H.
Ministerie van LNV	Den Haag	Aarnink, W.
Ministerie van LNV	Den Haag	Baalen, van J.
Ministerie van LNV	Den Haag	Barel, C.
Ministerie van LNV	Den Haag	Bodegraven, van J.
Ministerie van LNV	Den Haag	Eikenaar, E.
Ministerie van LNV	Den Haag	Garrelts, D.
Ministerie van LNV	Den Haag	Kuypers, J.
Ministerie van LNV	Den Haag	Remmelts, W.
Ministerie van LNV	Den Haag	Timmers, I.
Ministerie van LNV	Den Haag	Wagenaar, J.
Ministerie van LNV	Deventer	Groen, S.
Ministerie van LNV	Deventer	Maas, D.
Ministerie van LNV	Diemen-Zuid	Stam, R.
Ministerie van LNV	Dordrecht	Hunnik, V.
Ministerie van LNV	Dordrecht	Zonderland, J.
Ministerie van LNV	Groningen	Braaksma, S.
Ministerie van LNV	Groningen	Klamer, L.
Ministerie van LNV	Groningen	Mack, S.
Ministerie van V&W	Den Haag	Dijk, van S.
Ministerie van V&W	Den Haag	Dijkhuis, L.J.
OVB	Nieuwegein	Vriese, F.T.
RIKZ	Haren	Vlas, de J.
RIKZ	Middelburg	Jong, de D.
RIVM	Bilthoven	Beugelink, G.
RIVM	Bilthoven	Bresser, T.
RIVM	Bilthoven	Liere, van L.
RIVM	Bilthoven	Wortelboer, R.
RIVO	Ijmuiden	Leeuw, de J.
RIVO	Ijmuiden	Welleman, H.
RIVO	Yerseke	Smaal, A.
RIZA	Lelystad	Backx, J.
RIZA	Lelystad	Oirschot, van M.
RIZA	Lelystad	Ven, van de F.
RWS Zeeland	Middelburg	Boogerd, A.
Staatsbosbeheer	Driebergen	Streefkerk, J.
Vereniging Natuurmonumenten	's Graveland	Straathof, N.
WL	Delft	Glas, P.
Zuiveringsschap Hollandse Eilanden en Waarden	Dordrecht	Kuipers F.

Aanwezigen Workshop Thema 1: 'Kust & Estuaria'
Kennisdag Water 2002

Organisatie	Plaats	Naam
Alterra	Den Burg	Dankers, N.
Expertisecentrum	Wageningen	Adams, A.
Expertisecentrum	Wageningen	Brouwershaven, van R.
Expertisecentrum	Wageningen	Meij, van der V.
Ministerie van LNV	Den Haag	Eikenaar, E.
Ministerie van LNV	Den Haag	Remmelts, W.
Ministerie van LNV	Dordrecht	Hunnik, V.
Ministerie van LNV	Groningen	Braaksma, S.
Ministerie van LNV	Groningen	Mack, S.
RIKZ	Haren	Vlas, de J.
RIKZ	Middelburg	Jong, de D.
RIVO	IJmuiden	Welleman, H.
RIVO	Yerseke	Smaal, A.
RIZA	Lelystad	Backx, J.
RWS Zeeland	Middelburg	Boogerd, A.

Aanwezigen workshop Thema 2: 'Ecologische kwaliteit
zoete watersystemen' Kennisdag Water 2002

Organisatie	Plaats	Naam
Alterra	Wageningen	Higler, A.
Alterra	Wageningen	Verdonschot, P.
Expertisecentrum	Wageningen	Fellinger, M.
KUN	Nijmegen	Roelofs, J.G.M.
Ministerie van LNV	Den Haag	Baalen, van J.
Ministerie van LNV	Groningen	Klamer, L.
Ministerie van V&W	Den Haag	Dijk, van S.
OVB	Nieuwegein	Vriese, F.T.
RIVM	Bilthoven	Bresser, T.
RIVM	Bilthoven	Wortelboer
RIVO	IJmuiden	Leeuw, de J.
RIZA	Lelystad	Oirschot, van M.
Zuiveringsschap Hollandse Eilanden en Waarden	Dordrecht	Kuipers F.

Aanwezigen Workshop Thema 3 'Ruimte voor Water'
Kennisdag Water 2002

Organisatie	Plaats	Naam
Alterra	Wageningen	Bakel, van J.
Alterra	Wageningen	Elbersen, J.
Alterra	Wageningen	Kwakernaak, C.
DLG	Utrecht	Janssen, H.
DLG	Utrecht	Zeeman, W.
DLV Adviesgroep	Wageningen	Hees, van J.A.M.
Expertisecentrum	Wageningen	Bisseling, C.
Expertisecentrum	Wageningen	Huinink, J.
Expertisecentrum	Wageningen	Schaap, W.
LEI	Den Haag	Staalduinen, van L.
LTO Nederland	Den Haag	Streekstra, W.H.
Ministerie van LNV	Den Haag	Aarnink, W.
Ministerie van LNV	Den Haag	Bodegraven, van J.
Ministerie van LNV	Den Haag	Garrelts, D.
Ministerie van LNV	Den Haag	Timmers, I.
Ministerie van LNV	Den Haag	Wagenaar, J.
Ministerie van LNV	Deventer	Maas, D.
Ministerie van LNV	Dordrecht	Zonderland, J.
Ministerie van V&W	Den Haag	Dijkhuis, L.J.
RIVM	Bilthoven	Beugelink, G.
Staatsbosbeheer	Driebergen	Streefkerk, J.
Vereniging Natuurmonumenten	's Graveland	Straathof, N.

Bijlage 2. Resultaten screening landelijke beleidsnota's

De bij stap 1 gescreende nota's zijn weergegeven in kader 1. De screening heeft plaatsgevonden op twee niveaus: (1) op hoofdlijnen en (2) op meer gedetailleerd niveau voor wat betreft water in relatie tot natuur, landschap, recreatie en milieu.

Kader 1. Nagelopen beleidsnota's

Europese Commissie, 1979
EU Habitatrichtlijn

Europese Commissie, 1992
EU Vogelrichtlijn

Europese Commissie, 2000
EU Kaderrichtlijn Water

Europese Commissie, 2001
EU-Aanbeveling voor Intergaaf Kustbeheer in Europa

Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, 2000^p
Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur: Nota Natuur, Bos en Landschap in de 21^e eeuw.

Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, 2000^p
Voedsel en groen: Het Nederlandse agro-foodcomplex in perspectief.

Ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij, 2002
Structuurschema Groene Ruimte. Samen werken aan groen Nederland. (PKB deel 1)

Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 1998
Vierde Nota Waterhuishouding. Regeringsbeslissing.

Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 2000
Anders omgaan met water. Waterbeleid in de 21e eeuw.

Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 2000
3e Kustnota. Traditie, Trends en Toekomst.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, 2002
Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening 2000/2020. (PKB deel 3)

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, 2001
Derde Nota Waddenzee. Kabinetsstandpunt planologische kernbeslissing. (PKB deel 3)

A. Vierde Nota Waterhuishouding (1998)

Doel

Het hebben en houden van een veilig en bewoonbaar land en het instandhouden en versterken van gezonde en veerkrachtige watersystemen, waarmee een duurzaam gebruik blijft gegarandeerd.

De sleutelbegrippen zijn integraal waterbeheer, veerkracht en watersysteembenadering

Er zijn vier hoofdthema's te onderscheiden:

1. Veiligheid
2. Verdroging
3. Emissies
4. Waterbodems

Beleidsambities zijn onderverdeeld naar de thema's:

- Stedelijk water
- Regionale wateren (landelijk gebied)
- De grote Rivieren
- Het Natte Hart
- De zuidelijke Delta
- Kust en Zee
- Oceanen

Hoofdlijnen per thema

Stedelijk water

- Stedelijke watersystemen zijn een belangrijke 'drager' voor stadslandchappen
- Grotere stadswateren en havens vervullen een transportfunctie
- Netwerk van watersystemen vormt, samen met een groen netwerk van natuurterreinen, de ecologische verbinding tussen stad en ommeland
- Bronnen van verontreiniging zoals overstorten en diffuse belasting zijn geminimaliseerd, zodat een goede kwaliteit van water en waterbodems is verzekerd
- Een groot deel van de neerslag wordt niet meer onmiddellijk afgevoerd, maar opgeslagen in het oppervlaktewater, geïnfiltreerd in de bodem, en gebruikt voor specifieke doeleinden
- Waterkringlopen zijn zoveel mogelijk gesloten

Regionale wateren (landelijk gebied)

- Vermindering eutrofiëring in meren en plassen
- Meer ruimte voor water in boezemlanden (ecologie en hydrologie vormen mede een ordenend principe bij toekennen van functies)
- Herstel of toename natuurlijke veerkracht van watersystemen (herstel van natuurlijke stromingspatronen)
- Herstel natuurwaarden van sloten
- Niet meer afwentelen van vervuilingproblemen tussen watersystemen; gebiedsgerichte aanpak, met afstemming tussen provincies, gemeenten en waterschappen
- Verbeteren van waterbodems om verspreiden van baggerspecie op het land weer mogelijk te maken
- Vergroten waterbergend vermogen -> verminderen wateroverlast en verdroging
- Bereiken en handhaven van verdrogingsdoelstelling
- Afstemmen van water-, ruimtelijke ordening-, natuur-, milieu- en landbouwbeleid
- Verandering van functies en treffen van maatregelen ter vermindering/vertraging van bodemdaling (met name in laag Nederland)

De Grote Rivieren

- Inzetten op integraal rivierbeheer, door stroomgebiedsbenadering (internationaal, grensoverschrijdend)
- Meer ruimte voor rivieren (vooral door verbreding en verdieping van het winterbed), waarbij de inrichting optimaal is afgestemd op veiligheid, landschap, natuur, cultuurhistorische waarden en recreatie
- De grote rivieren vormen groen-blaauwe linten tussen de Noordzee en bovenstrooms gelegen gebieden; het winterbed landschapecologisch nauw verweven met aangrenzende binnendijkse of hoger gelegen gebieden; binnenvaartschepen vinden vlot hun weg tussen de zeehavens en het achterland
- Treffen van maatregelen ter vergroting van de capaciteit voor bergen en vasthouden van water

Het Natte Hart

- Ontwikkelen van een door Rijk en provincies afgestemde visie over de langetermijnontwikkeling van het IJsselmeergebied
- Grootschaligheid en open karakter van Natte Hart zodanig dat er ruimte is voor vrijwel alle watergebonden functies
- De natuurwaarden en mogelijkheden voor waterrecreatie zijn van internationale betekenis
- Veiligheid tegen overstroming blijft gewaarborgd
- Samenhang tussen het IJsselmeergebied en het waterbeheer in de omringende watersystemen blijft gewaarborgd

De zuidelijke Delta

- Herstellen en versterken natuurlijke processen in de Delta
- Meer uitwisseling van water tussen de verschillende compartimenten
- Herstellen van natuurlijke, geleidelijke overgangen; herstellen natuurlijk peilverloop
- Handhaven van veiligheidsmaatregelen tegen overstroming
- Realiseren van grootschalige natte natuurgebieden met recreatiemogelijkheden in de zuidelijke Delta

Kust en Zee

Kust

- Handhaven van veiligheid tegen overstroming gecombineerd met behoud, waar mogelijk vergroting, van de ruimte voor natuurlijke processen
- Zo min mogelijk inperken van water- en sedimentstromen
- Herstellen van gradiënten, kwelstromen en verstuing
- Ruimte voor meegroeien van intergetijdengebieden met stijgende zeespiegel
- Intensief gebruik van de kust, waarbij verschillende functies (veiligheid, recreatie, natuur, economie, drinkwatervoorziening en kwaliteit van kust-leefmilieu) zijn gecombineerd via een gebiedsgerichte aanpak

Noordzee

- Duurzame ontwikkeling van het watersysteem en een duurzaam gebruik
- In balans brengen van visserij en ecologische doelen door een integrale benadering van de visserij in relatie tot het ecosysteem (hanteren voorzorgs- en ecosysteembenadering); visbestanden commerciële soorten zijn boven het veilig biologisch minimum
- Veilig afwikkelen van scheepvaart; illegale lozingen komen nauwelijks voor
- Verder terugdringen van verontreiniging door diffuse bronnen
- Actualiseren van het zandwinbeleid
- Realiseren en implementeren van een gemeenschappelijke strategische visie op het beheer en gebruik van de Noordzee door samenwerking tussen overheid, gebruikers en belanghebbenden

Waddenzee

- Waddenzee als wetland van internationale betekenis, nu en in de toekomst
- Accent op herstel en ontwikkeling van natuurlijke processen en natuurwaarden; herstel overgangen land – water, zoet – zout
- Menselijk gebruik (economisch/ recreatief) afstemmen op minimaliseren van de effecten op natuur en milieu; randvoorwaarden duurzame bescherming en ontwikkeling van Waddenzee als natuurgebied

Oceanen

- Duurzaam gebruik oceanen
- Streven naar verbreding of verbeterde afstemming van de bestaande mondiale overlegvormen met betrekking tot het zeemilieu, met inbegrip van biodiversiteit en duurzaam gebruik, en naar verdere mondialisering van afspraken over regionale zeeën
- Gericht medewerking verlenen aan het voorkomen van gebiedsvreemde invloeden (stoffen, organismen) op volle zee, aan het saneren van verontreinigingen (olie, chemicaliën), en aan het oplossen van problemen, ontstaan door rampen en erfenissen uit het verleden
- Blijvend aandacht besteden aan de verbetering van het wetenschappelijk inzicht in het gedrag van oceanen
- Investeren in kennisopbouw bij minder ontwikkelde landen ter versterking van hun mogelijkheden om zelf op te treden

B. Europese Kaderrichtlijn Water (2000)

De EU-Kaderrichtlijn Water (KRW) is in december 2000 van kracht geworden en alle EU-landen hebben tot eind 2003 de tijd om het implementatietraject voor te bereiden. De richtlijn is bindend en zal op lange termijn van grote invloed zijn op het waterbeleid in Nederland.

Doel

De doelstelling van de KRW is de vaststelling van een kader voor de bescherming van landoppervlaktewater, overgangswater, kustwateren en grondwateren. Deze richtlijn is van kracht tot één zeemijl vanaf de kust. De Noordzee valt hiermee grotendeels buiten de richtlijn.

Hoofdpijnen en tijdspad

De Europese richtlijn verplicht de lidstaten tot een indeling in stroomgebieden. Een stroomgebied is een gebied waar al het over het oppervlak lopende water via een reeks van rivieren, stromen en meren door één riviermond (estuarium) de zee in stroomt. Voor een deltagebied als Nederland betekent dit dat al ons grondgebied tot een internationaal stroomgebied behoort: dat van de Rijn, de Maas, de Schelde of de Eems.

De richtlijn vereist dat binnen tien jaar na inwerkingtreding voor elk stroomgebied een stroomgebiedbeheersplan is vastgesteld. Het internationale stroomgebiedbeheersplan en het daarmee verbonden programma van maatregelen is maatgevend voor het nationale beleid. Aan zo'n stroomgebiedbeheersplan wordt door de richtlijn een hele reeks van inhoudelijke eisen gesteld.

De richtlijn geeft normatieve omschrijvingen voor een goede, matige of slechte toestand van het water zowel in chemisch, hydromorfologisch als ecologisch opzicht. Elk watertype (grondwater, zoet oppervlaktewater, overgangswater en kustwater) heeft zijn eigen beoordelingssysteem. In de artikelen over de milieudoelstelling hanteerde de richtlijn de begrippen 'natuurlijke', 'sterk veranderde' en 'kunstmatige' wateren.

De richtlijn stelt dat alle natuurlijke wateren in 2016 een Goede Ecologische Toestand (GET) bereikt moeten hebben. Voor de sterk veranderde of kunstmatige wateren moet een toestand bereikt worden die is afgeleid van de GET.

C. Waterbeleid in de 21^e eeuw (2000)

Aanleiding

- Zeespiegelstijging
- Toename regenval (1998)
- Toename rivierafvoeren (1993/1995)
- Bodemdaling
- Toename verharding
- Toename zomerse watertekorten

Hoofdpijnen WB21

- De hoofdpijnen van de Commissie WB21 dienen te worden gevolgd.
- Veiligheid en wateroverlast staan voorop.
De veiligheid moet gewaarborgd blijven, de kans op overstromingen mag niet toenemen en wateroverlast moet teruggedrongen worden.
- Een nieuwe aanpak voor veiligheid en wateroverlast, stoelt op drie uitgangspunten:
 1. Anticiperen in plaats van reageren
 2. Niet afwentelen van waterhuishoudkundige problemen: het volgen van de drietrapsstrategie vasthouden-bergen-afvoeren, en het niet afwentelen van bestuurlijke verantwoordelijkheden
 3. Méér ruimte naast techniek
- Naast technische maatregelen is méér ruimte nodig om (incidenteel) water op te vangen. Water zal, meer dan het nu het geval is, sturend zijn bij de ruimtelijke inrichting en grondgebruik in Nederland. De ruimtelijke consequenties dienen te worden vastgelegd in VIJNO.
- Deze ruimte moet waar mogelijk tegelijkertijd voor andere doeleinden worden gebruikt (functiecombinaties). In SGR2 dient te worden aangegeven hoe in het landelijk gebied maatregelen voor meer veiligheid en minder wateroverlast te combineren zijn met maatregelen voor o.a. verbetering van de waterkwaliteit, verdrogingsbestrijding, reconstructie van het landelijk gebied en versterking van de EHS.
- Een water toets moet voorkomen dat de bestaande ruimte voor water geleidelijk afneemt
- Taakstellende afspraken tussen verschillende overheden zijn essentieel voor het slagen van het beleid. Gezamenlijke verantwoordelijkheid voor Rijk, Provincies, Waterschappen en Gemeenten
- De nieuwe aanpak in het waterbeleid stelt ook nieuwe eisen aan de kennisinfrastructuur
- De overheid moet meer inzicht geven in de aard en risico's en burgers de mogelijkheid bieden om zelf een bijdrage te leveren aan het verminderen van risico's

Kust & estuaria

- Het kabinet onderschrijft de noodzaak om te anticiperen op de verwachte klimaatsveranderingen en bodemdaling.
- Weren van activiteiten die niet met de toekomstige waterkeringsfunctie te verenigen zijn en waar mogelijk activiteiten stimuleren die dat wel zijn, zoals natuur en recreatie, waarmee ook de ruimtelijke kwaliteit verbetert

Merén

- IJsselmeer: zo lang mogelijk het water onder vrij verval blijven lozen op de Waddenzee. Hiervoor is uitbreiding van de spuicapaciteit in de Afsluitdijk noodzakelijk. (in studie)
- Een flexibeler peilbeheer kan de bergingscapaciteit van het IJsselmeer mogelijk vergroten
- Voordat het peil daadwerkelijk wordt verhoogd, moet de waterkering rond het IJsselmeer worden versterkt. Bij voorkeur gebeurt dit in de vorm van natuurlijke vooroevers.

Rivieren

- Het kabinet onderschrijft de noodzaak om te anticiperen op de verwachte klimaatsveranderingen en bodemdaling.
- Meer ruimte voor water, naast technische maatregelen: voor de aanpak van veiligheid en wateroverlast is een goede mix van deze twee noodzakelijk, waarbij het kabinet de voorkeur geeft aan het altijd bezien van ruimtelijke maatregelen (o.a. verbreden en verlagen van uiterwaarden en de inzet van waterbergings- en retentiegebieden), naast technische (o.a. dijkverhogingen en –versterkingen, bemaling en stuwwen)
- Ook ziet het kabinet goede mogelijkheden om de uitvoering combineren met wensen op andere beleidsterreinen zoals de reconstructie van het landelijk gebied, de aanleg van de ecologische hoofdstructuur, winning van oppervlaktedelfstoffen, landinrichting en overige gebiedsgerichte projecten.
- Het kabinet wil de uitvoering van de aanpak van de veiligheid en wateroverlast waar mogelijk combineren met de aanpak van andere problemen in het waterbeheer, zoals diffuse bronnen van verontreiniging, verontreinigde waterbodems, watertekorten en verdroging
- Toenemende afvoer: rivierverruimende maatregelen en waterbergingsgebieden
- De "Watertoets":
 1. De activiteit mag geen belemmering vormen voor vasthouden-bergen-afvoeren van water in het deelstroomgebied
 2. Geen afwenteling van waterproblemen op andere delen van het deelstroomgebied
 3. Als na afweging toch een beslissing valt die negatieve gevolgen heeft voor de (toekomstige) veiligheid of wateroverlast, moet worden aangegeven welke maatregelen nodig zijn om het watersysteem op orde te houden.

Regionaal systeem

- Rijk vraagt aan provincies: watervisie, waterkansenkaart en uitvoeringsprogramma voor komende 10 jaar

Waterkwantiteit

Het Rijk gaat onder regie van het Ministerie van V&W samen met waterschappen scenario's opstellen voor extreem laag water. De belangrijkste gevolgen en maatregelen worden in 2002 in beeld gebracht.

Waterkwaliteit

In haar advies over het waterbeleid in de 21^e eeuw constateert de Raad voor het Landelijk Gebied dat er veel meer aandacht nodig is voor de **ontwikkeling van de waterkwaliteit** als gevolg van eventuele klimaatverandering en verandering in onze watersystemen. Een goede waterkwaliteit is van groot belang voor ons leefmilieu en daarom bepalend voor de mogelijkheden voor functiecombinatie bij waterberging en –buffering. Met name de fysisch-chemische processen bij waterberging en –buffering vragen de aandacht.

Functiegebruik & ruimte

- Ruimte voor waterberging, in het hoofd- en regionaal systeem, moet waar mogelijk worden gecombineerd met doelen die daarmee te verenigen zijn, zoals natuur, recreatie, oppervlaktedelfstoffen en landbouw (mogelijk ook wonen en werken)
- Kosten-baten analyse van maatregelen, met inbegrip van kosten en baten die niet in geld zijn uit te drukken, zoals natuur en ruimtelijke kwaliteit. Cruciaal is of de maatregelen ook op de lange termijn effectief zijn en passen in de landelijke en internationale samenhang.

Acties

- Deelstroomgebiedsvisies/wateropgaven
- Watertoets
- Normering wateroverlast
- Noodoverloopgebieden
- Verzekeringen
- Droogtestudie
- Kust/Rivieren/IJsselmeer
- Communicatie

D. Habitatrictlijn (1979)

Doel

Bij te dragen tot het waarborgen van de biologische diversiteit door het instandhouden van de natuurlijke habitattypen en de wilde flora en fauna op het Europese grondgebied van de lidstaten waarop het verdrag van toepassing is.

De op grond van deze richtlijn genomen maatregelen beogen de natuurlijke habitattypen en de wilde dier- en plantensoorten van communautair belang in een gunstige staat van instandhouding te behouden of te herstellen

In de op grond van deze richtlijn genomen maatregelen wordt rekening gehouden met de vereisten op economisch, sociaal en cultureel gebied, en met de regionale en lokale overheden.

Bij aanwijzing van de gebieden aandacht voor:

- Kwaliteit van de ecosystemen
- Kwaliteit op soorten niveau
- Vergroten, verbinden
- Duurzaamheid van gemaakte keuzes
- Potentie voor ontwikkeling

E. Vogelrichtlijn (1992)

Doel

Instandhouding van alle natuurlijk in het wild levende vogelsoorten op het Europese grondgebied van de Lid-Staten waarop het verdrag van toepassing is. Zij betreft de bescherming, het beheer en de regulering van deze soorten en stelt regels voor exploitatie daarvan.

Deze richtlijn is van toepassing op vogels, hun eieren, hun nesten en hun leefgebieden.

De lidstaten nemen alle nodige maatregelen om de populatie van de hierboven bedoelde soorten op een niveau te houden of te brengen dat met name beantwoordt aan de ecologische, wetenschappelijke en culturele eisen, waarbij zij tevens rekening houden met economische en recreatieve eisen.

F. Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur

Beleidsambities zijn in deze nota vastgelegd aan de hand van 5 programma's:

1. **Internationaal natuurlijk**
2. **Groots Natuurlijk**
3. **Nat Natuurlijk**
4. **Landelijk Natuurlijk**
5. **Stedelijk Natuurlijk**

Hoofdpijnen per programma

Ad 1. Internationaal Natuurlijk

- Bescherming van ecosystemen en landschappen van internationale betekenis, van een voldoende omvang en kwaliteit, waarbij Nederland zich vooral richt op bossen, wetlands, zeeën en kusten
 - In 2020 is een Pan-Europees ecologisch netwerk gerealiseerd, waar de Nederlandse EHS deel van uitmaakt
 - In 2010 zijn de mondiaal bindende afspraken over bescherming en duurzaam gebruik van bossen concreet uitgewerkt
 - De internationale aandacht voor duurzaam waterbeheer en de noodzaak van wetlandbeheer wordt vergroot
- Bewerkstelligen van duurzaam gebruik door integratie van de doelen voor biodiversiteit in sectoren als landbouw, visserij, toerisme, handel en ontwikkelingssamenwerking
 - De doelen voor het biodiversiteitsbeleid zijn in 2010 toetsbaar gemaakt en worden vanaf dat moment internationaal gemonitord
 - Integratie van biodiversiteit in beleid van (economische) sectoren
 - In 2010 zijn er mondiaal en Pan-Europees concrete afspraken gemaakt gericht op de bevordering van een 'goede landbouwpraktijk'
 - Integratie van biodiversiteit in het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid, binnen de context van de hoofddoelstelling van armoedebestrijding
 - Nederland richt haar internationaal beleid op duurzaam behoud en duurzaam gebruik van soorten
 - Nederland richt zich op het duurzaam en maatschappelijk verantwoord gebruik en een billijke verdeling van de voordelen van het gebruik van genetische bronnen en biotechnologie

Ad 2. Groots Natuurlijk

- In 2005 is de EHS volledig begrensd en ruimtelijk veiliggesteld tot op beschermingsplanniveau; In 2020 is het functioneren van de EHS als netwerk aanzienlijk versterkt door vergroting van de ruimtelijke samenhang
 - De EHS is uiterlijk 2005 volledig begrensd en ruimtelijk veiliggesteld
 - In 2020 zijn door het opheffen van fysieke barrières de migratiemogelijkheden binnen en tussen eenheden veiliggesteld
 - In 2020 is het streven om 7 nieuwe strategische, robuuste verbindingen te realiseren
 - In 2020 is het streven om 25.000 hectare ecologische verbindingzones te realiseren
- In 2018 is de EHS volledig ingericht, zijn de vereiste milieucondities gerealiseerd en is het beheer van gebieden en soorten gewaarborgd
 - Tot 2018 wordt het kwantitatieve realisatieschema voor de EHS en de nieuwe uitbreiding gewaarborgd
 - In 2018 is het beheer in de volledige EHS gericht op door het RIIK vastgestelde kwaliteitsdoelen
 - In 2004 is een stelsel van Nationale Parken gerealiseerd, bestaande uit 17 nationale en één grensoverschrijdend park
 - In 2020 zijn voor alle in 1982 in Nederland van nature voorkomende soorten en populaties de condities voor instandhouding duurzaam aanwezig
 - In 2020 is de milieukwaliteit zodanig dat deze geen belemmering vormt voor het bereiken van de kwaliteitsdoelen binnen de EHS
- Medegebruik van de EHS is duurzaam
 - Medegebruik van de EHS is duurzaam

Ad 3. Nat Natuurlijk

- Versterken natte natuur ('meegroeien met water') en versterken identiteit
 - In 2005 zijn kwaliteitsdoelen voor de natte delen van de EHS geformuleerd en zijn uiterlijk in 2018 de inrichting en het beheer hierop gericht
 - In 2020 is het functioneren van de EHS en de natte identiteit van Nederland versterkt
 - In 2010 is de oppervlakte en kwaliteit van natte natuur in en langs grote rivieren en grote (binnen)wateren aanzienlijk vergroot en is duurzaam medegebruik gewaarborgd
 - In 2010 is het estuarien karakter en de natuurlijke dynamiek van de Delta, Kust en Waddenzee aanzienlijk versterkt Overgangen van zoet naar zout en nat naar droog zijn hersteld
- Duurzaam gebruik van zee, kust en Grote Wateren
 - In 2002 zijn voor de Noordzee ecologische kwaliteitsdoelen geformuleerd, op basis waarvan met betrokken sectoren afspraken over duurzaam gebruik worden gemaakt
 - In 2010 is in internationaal verband het unieke karakter van de Waddenzee veiliggesteld en is – waar nodig – het gebruik in evenwicht gebracht met het ecologisch functioneren
 - In 2020 is het gebruik van het IJsselmeergebied in evenwicht met de kernkwaliteiten van openheid, rust en ruimte, natuurlijke rijkdom en culturele identiteit

Ad 4. Landelijk Natuurlijk

- Behoud en versterking van de landschappelijke en ecologische kwaliteit in het landelijk gebied
 - Veiligstelling van (inter)nationaal waardevolle landschappen, landgoederen en buitenplaatsen
 - Bij ruimtelijke ingrepen dient de kwaliteit van natuur en landschap waar mogelijk te worden versterkt
 - Om de landschappelijke kwaliteit van een aantal kenmerkende Nederlandse Landschappen te behouden en te behouden en te versterken en de samenwerking tussen overheden en belanghebbende partijen te bevorderen, overweegt het kabinet Nationale Landschappen in te stellen
 - In 2020 zijn de bestaande taakstellingen op het gebied van agrarisch natuurbeheer, wintergasten- en weidevogelbeheer en uitbreiding van bos- en landschapselementen buiten de EHS gerealiseerd
- Duurzaam gebruik van natuur en landschap is uiterlijk in 2010 sterk toegenomen
 - In 2010 zijn afspraken gemaakt over de invulling van een 'goede landbouwpraktijk'
- In 2020 heeft minimaal 400.000 hectare van het agrarisch cultuurlandschap een gerichte kwaliteitsimpuls gehad
 - In 2020 is het streven om 400.000 hectare landelijk gebied aanzienlijk in landschappelijke, ecologische en recreatieve kwaliteit te verbeteren door gerichte investeringen in 40.000 hectare aanleg, herstel en beheer van kenmerkende landschapselementen ('groen-blauwe dooradering')
 - In 2010 is de openstelling van het agrarisch cultuurlandschap via vrijliggende fiets- en wandelpaden substantieel gegroeid

Ad 5. Stedelijk Natuurlijk

- In 2020 is als gevolg van bestaande SGR- en VINAC-taakstellingen de oppervlakte van hoogwaardig groen om de stad met circa 15.000 hectare (gerekend vanaf 2000) toegenomen en is de bereikbaarheid en de kwaliteit van het groen in en om de stad aanzienlijk verbeterd ten behoeve van de stedelijke gebruikers
 - Realisatie van circa 15.000 hectare (gerekend vanaf 2000) groen om de stad en 450 km groene verbindingen door uitvoering bestaand beleid
 - De recreatieve bereikbaarheid, de leefbaarheid en de bruikbaarheid van het groen in en om de stad is verbeterd

- Herinrichting bestaand stedelijk gebied wordt benut voor verbetering toegankelijkheid en bruikbaarheid groen in de stad (inclusief de verbinding met groen om de stad)
- In 2020 is als gevolg van ‘meegroeien met nieuwe bouwopgaven’ (VIJNO) bovenop bestaande taakstellingen 10.000 hectare hoogwaardig en bruikbaar groen om de stad gerealiseerd en is de samenhang tussen groengebieden in de Randstad verbeterd
 - In 2020 is bovenop bestaande taakstellingen 10.000 hectare hoogwaardig groen om de stad gerealiseerd

G. Nota Voedsel en Groen (2000)

Aanleiding

De agrosector heeft niet tijdig gereageerd op het feit dat maatschappelijke, economische en ecologische grenzen waren bereikt. Het kabinet tracht zo spoedig mogelijk deze achterstanden in te halen.

De nota Voedsel en groen gaat in op:

- de bijdrage die de overheid kan leveren om, in wisselwerking met ondernemers, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen de toekomst met vertrouwen en kracht tegemoet te zien
- de betekenis van de agrosector voor de kwaliteit van de ‘groene ruimte’ en op de bijdrage die de agrarische sector in de verschillende landsdelen kan leveren aan de versterking van de ruimtelijke kwaliteit

Hoofdpijnen nota Voedsel & Groen

Er worden drie strategieën onderscheiden:

- Maatschappelijk verantwoord ondernemen
 - duurzaam, zowel ecologisch als economische en sociaal-cultureel
- Kennis- en innovatieklimaat
- Internationalisering

Een groot deel van de activiteiten van het agro-foodcomplex raakt direct aan publieke waarden en belangen. Daaruit vloeit dus overheidsverantwoordelijkheid en – handelen voort. Die activiteiten liggen op het gebied van volks- en dier en plantgezondheid, dierenwelzijn, milieu, natuur en landschap en collectieve diensten en onderwijs en onderzoek.

Binnen het voedselveiligheidsbeleid, maar ook op het gebied van bescherming van milieu en natuur, is het hanteren van het voorzorgbeginsel uitgangspunt van het kabinet.

Een apart hoofdstuk is gewijd aan de productieomgeving:

de landbouw als beheerder van landschap, ruimte en natuur

- Aandacht voor natuurlijke diversiteit, waterbeheer en landschapskwaliteit
 - De maatschappelijke legitimatie voor de (grondgebonden) landbouw ligt steeds meer in het duurzaam beheer van natuurlijke hulpbronnen zoals open ruimte, waardevolle cultuurlandschappen, biodiversiteit en water.
- Duurzaam Nederlands agrocomplex
 - Behouden/ vergroten van de leefbaarheid van het platteland op basis van een economische vitale landbouw.
- Bereiken van een basiskwaliteit van het landschap in geheel landelijk Nederland
 - Herstel, veilig stelling en herinrichting van 400 000 ha waardevol cultuurlandschap.
 - Herinrichting van 40 000 ha ter realisatie van de groen-blauwe dooradering.
- 10.000 ha (indicatief) extra hoogwaardig groen bij de stad

- Veiligheid tegen overstromingen
 - Bewerkstelligen van veiligheid tegen overstromingen door herverdeling van watervoorraden in de vorm van multifunctionele en integrale oplossingen.
 - Aandacht voor water op basis van het principe ruimte voor water en op basis van watersysteembenadering.
 - Vergroting van de waterbergingscapaciteit.
 - E.e.a zal leiden tot vernatting van de veenweidegebieden. Delen van deze gebieden een extensiever vorm van het grondgebruik ten behoeve van het waterbeheer.

H. EU-Kustaanbeveling (2001)

Doel

Stimuleren van integraal beheer van kustzones in Europa

- Uitwerking van Agenda 21 (hoofdstuk 17) van UNCED – Rio 1992
- Lidstaten moeten nationale strategieën opstellen volgens een aantal richtlijnen
- De nationale strategieën moeten gebaseerd zijn op nationale inventarisaties, wettelijke bepalingen, actoren en instituties die direct betrokken zijn bij de planning en het beheer van kustzones, voor alle relevante sectoren

Implementatie moet resulteren in:

- Beter inzicht in de processen (milieu, sociaal en economisch) die van invloed zijn op kustzones
- Meer betrokkenheid van relevante steekhouders
- Beter passend en gecoördineerd sectoraal beleid,
- Administratieve systemen
- Lokale initiatieven

Na vier jaar moeten de lidstaten rapporteren over bevindingen met de implementatie van de voorstellen. Een jaar daarna komt de Commissie met een evaluatie rapport.

NB: Er is een aparte publicatie van de EU waarin richtlijnen voor goed beheer van kustzones zijn neergelegd (The Commission's Demonstration Programme on Integrated Coastal Zone management)

Hoofdpijnen

Hieronder worden alleen die punten genoemd die betrekking hebben op natuur en recreatie.

Chapter I: A strategic approach

Strategische benadering van het beheer van kustzones:

- Bescherming van het kustmilieu, gebaseerd op een **ecosysteem benadering**, met behoud van compleetheid en functioneren van het ecosysteem, en duurzaam beheer van de natuurlijke hulpbronnen van zowel het **marine** als het **terrestrische** deel van de kustzones
- Erkenning van de bedreigingen door **klimaatverandering** en de gevaren van **stijging van de zeespiegel**
- Passende en **ecologisch verantwoorde maatregelen** ter bescherming van de kustzones
- Voldoende toegankelijk land voor het publiek, zowel voor **recreatie** als voor **esthetiek**

Chapter II: Principles

- Inzicht in de wederzijdse afhankelijkheid en tegenstrijdigheden tussen **natuurlijke systemen** en **menselijke activiteiten**
- Lange termijn visie met aandacht voor **volgende generaties**
- Een adaptief beheer dat het mogelijk maakt om het beheer bij te stellen als er zich problemen voor doen of als er nieuwe kennis voorhanden is. Dit impliceert

een degelijke wetenschappelijke basis voor met betrekking tot de **evolutie van de kustzone**

NB: in de oorspronkelijke tekst staat 'evolution'; vermoedelijk wordt hier 'succession' bedoeld wordt, d.w.z. **successie**

- Werken met **natuurlijke processen** en respecteren van de **draagkracht** van ecosystemen
- Alle relevante **partijen** betrekken bij de planning en het beheer

Chapter III: National Stocktaking

Analyse van welke belangrijkste actoren, wetten en instituties de planning en het beheer van kustzones beïnvloeden:

- Soorten en habitat bescherming
- Cultureel erfgoed
- Beheer van hulpbronnen
- Recreatie en toerisme
- Visserij
- Landbouw

Chapter IV: National Strategies

- Strategieën ontwikkelen ter implementatie van de richtlijnen genoemd onder Chapter II
- Ontwikkel wetgeving of beleid waarin zowel het marine als het terrestrische deel van kustzones wordt opgenomen
- Stimuleer bottom-up initiatieven
- Zorg voor monitoring en verspreiding van informatie naar het publiek

Chapter V: Cooperation

- Dialoog met buurlanden

I. Derde Kustnota (2000)

De derde Kustnota schetst vanuit een lange termijn perspectief (tot soms eeuwen) het kustbeleid voor de korte (tot 2005) en middellange (tot 2030) termijn.

In deze nota wordt het conflict tussen veiligheid en ander gebruik van de kust aangekaart en wordt, vanuit veiligheid, een aanzet gegeven tot integraal kustzonebeleid. De 3^e Kustnota is o.a. een nadere uitwerking van het onderwerp kustveiligheid uit de vierde Nota Waterhuishouding versterking van de samenhang tussen waterbeleid en ruimtelijke ordening.

Aanleiding voor de nota

Bescherming tegen overstroming is een belangrijke bestaansvoorwaarde voor Nederland:

- Waterkeringen zodanig sterk dat stormvloed worden doorstaan
- Voorkomen van structureel verlies van land aan de zee

Veranderingen

De druk op de kust vanuit land en zee neemt toe, met name voor wat betreft ruimtebeslag:

versnelde zeespiegelrijzing, waardoor de afslaggrens meer landinwaarts komt te liggen (druk vanaf zee)

vanaf land wordt de kust steeds meer door functies gebruikt (o.a. recreatie, bouwactiviteiten en drinkwaterwinning), die de ruimte voor verbreding van de waterkering en beperken (druk vanaf land)

snelle groei van de economie en de bevolking is reden om aan te nemen dat op termijn hogere veiligheidsnormen overwogen kunnen worden.

Veiligheid en ruimte

Het denken over water- en kustbeleid is in de afgelopen jaren veranderd. Er wordt gezocht naar:

mogelijkheden om in te spelen op natuurlijke processen: met de natuurkrachten mee alternatieven voor dijkverhogingen
mogelijkheden voor ecologisch herstel
minder intensieve vormen van kustonderhoud

Dit vraagt om ruimte:

- Om veiligheid te garanderen
- Voor brede robuuste duinen (dynamisch duinbeheer)
- Reservering van ruimte voor brede waterkeringen

Kustbeleid na 2000

De nota onderscheidt vier aandachtsgebieden:

1. Bescherming van laag Nederland
 - Ruimte voor sterkere waterkeringen
 - Kustlijn laten meegroeien, maar opties openhouden
2. Kustlijnzorg
 - Dynamisch handhaven: in stand houden van voldoende zandbuffers in diep en ondiep water, met basiskustlijn als uitgangspunt. De nota stelt voor het huidige beleid van 'dynamisch handhaven', d.w.z. het handhaven van de kustlijn met behulp van suppleties voort te zetten wegens gebleken succes:
 - Zandverliezen op het strand en de onderwateroever aanvullen
 - Zandverliezen zullen in toenemende mate in dieper water gecompenseerd worden.
 - Terughouden met nieuwe harde kustverdediging
 - Streven naar samenhang tussen Waddenzee, estuaria en kust
3. Bouwen in de kust
 - Zonerings van de kust (contourenbeleid)
4. Nieuwe activiteiten op zee
 - Beleid t.a.v. o.a. windmolenparken vliegveld, uitbreiding van haven- en industrieterreinen: kustveiligheid niet beïnvloed, compenseren voor verlies veerkracht kust, reserveren van locatie voor de winning van suppletiezand

Daarnaast participeert Nederland in de totstandkoming van Europees kustbeleid (integraal kustzonebeleid): samenwerking op her raakvlak tussen ruimtelijke ordening en typische kustfuncties als waterkering recreatie en natuur.

Bestuurlijke aspecten

De zeewaterkeringen zijn bij de waterschappen in beheer zijn, de zorg voor de kustlijn ligt bij het Rijk. In de nota wordt geconstateerd dat er onvoldoende doorwerking is van het rijksbelang in de regionale en lokale ruimtelijke planvorming. Het veelal sectorale beleid leidt niet tot integrale oplossingen. Tegelijkertijd wordt de overheid in toenemende mate aansprakelijk gesteld voor individuele schade bij natuurrampen en haar verantwoordelijkheid om schade te voorkomen.

J. Derde Nota Waddenzee, Deel 3: Kabinetsstandpunt PKB, november 2001

Doel

De hoofddoelstelling voor de Waddenzee is de duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en behoud van het uniek open landschap.

Het beleid is gericht op de duurzame bescherming en/ of een zo natuurlijk mogelijke ontwikkeling van:

- De waterbewegingen en de geomorfologische en bodemkundige processen
- De kwaliteit van water, bodem en lucht; verontreiniging mag slechts een verwaarloosbaar effect hebben op flora en fauna
- De flora en fauna
- De landschappelijke kwaliteit; met name rust, weidsheid, open horizon en natuurlijkheid
- Bescherming van de in de bodem aanwezige archeologische waarden

De Derde Nota Waddenzee heeft een eigenstandige positie ten opzichte van de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening. De nota's zijn wat betreft ruimtelijk beleid wederzijds aanvullend.

Ontwikkelingsperspectief voor de Waddenzee

Er wordt gestreefd naar duurzame ontwikkeling van het gebied, zowel op ecologisch als op sociaal-economisch en toeristisch-recreatief terrein.

- De Waddenzee is primair een natuurgebied en een uniek open landschap, o.a. aandacht voor natuurlijke dynamiek, nieuwe platen, flora en fauna, kwelders, mosselbanken, zeegrasvelden, zeezoogdieren, vissen, (trek)vogels, aquatische organismen, zoet-zout gradiënten, landschappelijke en recreatieve aspecten, rust, archeologische waarden in de bodem.
- De veiligheid tegen overstromingen is duurzaam gehandhaafd
- Luchtverbinding tussen de eilanden
- Bereikbaarheid en duurzame ontwikkeling van de havens
- Economische bedrijvigheid heeft een duurzaam karakter
- Duurzaam toerisme: ecologisch houdbaar, economische levensvatbaar en sociaal acceptabel
- Milieubelasting door militaire activiteiten wordt verminderd

Beleidskeuzen

Hier zijn alleen de keuzen op het gebied van natuur, landschap, recreatie en visserij weergegeven.

Ruimte voor natuur en landschap

- Het beleid met betrekking tot natuur is gericht op een zo natuurlijk mogelijke ontwikkeling van het ecosysteem,
 - Inclusief beweeglijke kustlijn aan de meeste uiteinden van de eilanden.
- Waar nodig voor behoud en ontwikkeling van biodiversiteit is selectief ingrijpen mogelijk, o.a.
 - Herstel zout-zoet gradiënten
 - Behoud en ontwikkeling kwelderareaal
- De belasting van de Waddenzee met verontreinigingen en nutriënten zal worden teruggebracht overeenkomstig het landelijk waterkwaliteits- en Noordzeebeleid met speciale aandacht voor diffuse verontreiniging en het (inter)nationale beleid voor de lucht.
- Er mogen geen *windmolens* in de Waddenzee worden geplaatst. Het kabinet maakt hierop een uitzondering door medewerking te verlenen aan het plaatsen van windmolens bij de Afsluitdijk. Daar mag het wel, mits de feitelijke plaatsing de toets van de Vogel- en Habitatrichtlijn en de Natuurbeschermingswet doorstaat.
- Er mogen geen nieuwe proefboringen en winningen van *waddengas* uitgevoerd worden. Dit blijft gelden zolang onzekerheden en twijfels over blijvende aantasting van de Waddenzee bestaan.

Ruimte voor menselijke activiteiten

Recreatie

- Het rijksbeleid ten aanzien van de recreatie op de Waddenzee is gericht op het beheersbaar maken en houden van het recreatief medegebruik en het ontwikkelen van duurzame vormen van recreatie, waarbij de natuurlijke draagkracht van het gebied uitgangspunt is.

Visserij

- Het aantal vergunningen voor de kokkel- en mosselzaadvisserij, alsmede voor de garnalen visserij in de Waddenzee mag niet worden uitgebreid. Visserij op andere schelpdiersoorten in de Waddenzee mag niet worden toegestaan met uitzondering van het handmatig rapen van schelpdieren voor eigen gebruik.
- Het beleid om in voedselarme jaren aanvullende maatregelen te nemen om voldoende voedsel voor vogels te reserveren wordt voortgezet.
- Regulering van visserij op droogvallende platen, gesloten gebieden en ten aanzien van sleepnetten en visserij met vast vistuigen.

De nota geeft een afwegingskader, gebaseerd op de Vogel- en Habitatrichtlijn, waarmee wordt aangegeven hoe activiteiten getoetst worden en hoe er moet worden omgegaan met compensatie. Alle uitgangspunten, beleidsdoelstellingen en voorgestelde procedures die in deze PKB-nota worden voorgesteld moeten worden getoetst aan de hoofddoelstelling en dus ook aan de daaruit voortvloeiende consequenties.

Onderzoek

In de PKB staan beleidsvragen voor onderzoek (blz 14/15):

- Met het oog op klimaatverandering en zeespiegelstijging zal het kabinet nader onderzoeken op welke wijze vorm gegeven kan worden aan het zoveel mogelijk ruimte geven aan natuurlijke processen
- Onderzoeken wat de mogelijkheden zijn om nachtelijke verstoring van de nachtelijke duisternis door lichthinder zoveel mogelijk te voorkomen

K. Structuurschema Groene Ruimte 2 (2002)

Beleidsambities neergelegd in SGR2 zijn onderverdeeld in de volgende thema's

- SGR2-algemeen
- Water voor een vitaal landelijk gebied
- Natuur: investeren in kwaliteit
- Kust en estuaria
- Meren
- Rivieren
- Waterkwantiteit
- Waterkwaliteit Gebruiksfuncties en ruimte

Hoofdlijnen per thema

SGR2 algemeen

- Weren van ongewenste ontwikkelingen via rode en groene contouren, investeren in Provinciale en Nationale landschappen en toepassing van de ontwikkelingsgerichte landschapsstrategie
- Een impuls aan de realisering en kwaliteitsverbetering van het landelijk gebied
- Verbetering van de openbare toegankelijkheid van het landelijk gebied
- Bieden van meer ruimte aan water en verbeteren van de waterkwaliteit, onder meer door de kansen voor functiecombinaties te benutten
- Versterking rol van de grondgebonden landbouw als beheerder van landelijk gebied
- Aanwijzing van locaties voor gebundelde vestiging van niet grondgebonden landbouw

- Verbetering van de ruimtelijke samenhang van de EHS
- Vermindering van de milieubelasting in en rond de EHS
- De inzet van extra maatregelen en prioritering van middelen in gebieden waar sprake is van bijzondere landschapswaarden en gebieden met een grote achterstandssituatie met betrekking tot economie, ecologie of beleving of waar sprake is van een ingrijpende nieuwe inrichtingsopgave
- Versterking van de uitvoering van bestaande en nieuwe beleidsopgaven
- Introductie van een systeem van groene diensten voor water, natuur en landschap
 - Ambities vertalen in heldere toetsbare doelen en deze direct koppelen aan de middelen die nodig zijn voor realisering
 - Het landelijk gebied vergt bestuurlijke samenwerking van overheden en maatschappelijke organisaties

Water voor en vitaal landelijk gebied

Algemeen:

- Aandacht voor problematiek rond waterkwantiteit en –kwaliteit en veiligheid
- Meer dan voorheen water als ordenend principe hanteren:
 - Ruimte voor de rivier (verbreding van het stroomgebied, aanleg van nevengeulen)
 - Ruimte in deelstroomgebieden (vasthouden en bergen van water)
 - Ruimte voor opvang (bij calamiteiten)
- Functiecombinaties (koppeling met beheerstaken door landbouw, verbetering kwaliteit natuur en nieuwe natuur, uitbreiding recreatiemogelijkheden en visserij)
- Nu rekening houden met duurzaam waterbeheer op langere termijn
- Waterbeheer in delen van Nederland aanpassen met als doel:
 - Het instandhouden van landschappen
 - Het instandhouden van veenweidegebied in de Deltametropool: tegengaan van bodemdaling door niet langer peilen aan te passen
 - Het vergroten van de veiligheid door waterberging in retentie- of noodoverloopgebieden
 - Het verbeteren van de waterkwaliteit in beïnvloedingsgebieden

Natuur: investeren in kwaliteit

Algemeen:

- Zowel samenhang van natuur als de ruimtelijke bescherming en de milieu- en watercondities in en rond de EHS verbeteren
- Duurzaam waterbeheer combineren met uitbreiding natte natuur en recreatiemogelijkheden
- Het kabinet wil de natuur in de VRL en HRL, in de EHS en in (kleinere) natuurgebieden buiten de EHS instandhouden door adequaat milieu- en waterbeleid (ook voor leefgebieden van soorten)

Kust & estuaria

- Water als ordenend principe
- Ruimte voor water (herstel / versterken veerkracht)
- Verbeteren waterkwaliteit
- Meer estuariene delta (natuurlijkere ecosysteemtipes)
- Behoud en herstel zo natuurlijk mogelijke kust (Noordzee)
- Herstel kreken en kreeksystemen
- Herstel natuurlijke dynamiek (getijde) en estuariene gradiënten (zoet-zout, land-water etc.)
- Vergroting kwaliteit brakke ecotopen
- Verbeteren migratieroute vissen
- Mogelijkheid kraamkamerfunctie voor vissen
- Mogelijkheid migratie vissen en andere fauna
- Internationaal park Waddenzee
- Natuurontwikkeling langs kust en zeearmen

Meren

- Water als ordenend principe
- Ruimte voor water (herstel / versterken veerkracht)
- Ruimte voor extra open water tegen wateroverlast
- Verbeteren waterkwaliteit
- Behoud en versterking van de kernkwaliteiten van het IJsselmeergebied (vrije horizon, beschikbaarheid natuurlijke rijkdommen, cultuuraspecten)

Rivieren

- Water als ordenend principe
- Ruimte voor water (herstel / versterken veerkracht)
- Verbeteren waterkwaliteit
- Vergroten van veiligheid i.c.m. de ontwikkeling van nieuwe natuur
- Inhoud geven aan veiligheid, delfstofwinning, natuurontwikkeling (mozaïek van water, moeras, grazige plaatsen en bossen) en recreatie
- Uitwerking van maatregelen (uiterwaardverlaging, dijkteruglegging, retentie, groene rivier/ bypass) die passen bij maat en schaal van de riviertak en het gebied
- Versterking van de natuurlijke gradiënt dwars op de rivier, het verbinden van aangrenzende natuurgebieden met de rivier (Veluwe, Heuvelrug, Zuidelijke oever van de Maas)

Waterkwantiteit

- Water als ordenend principe
- Duurzaam waterbeheer
- Ruimte voor water (herstel / versterken veerkracht)

Waterkwaliteit

- Water als ordenend principe
- Duurzaam waterbeheer
- Verbeteren waterkwaliteit in beïnvloedingsgebieden

Gebruiksfuncties en ruimte

- Water als ordenend principe
- Duurzaam waterbeheer
- Samenhang tussen deelstroomgebiedsvisies en relatie met hoofdwatersysteem
- Meervoudig ruimtegebruik en benutten van functiecombinaties
- Slim combineren: structurele aanpassingen inrichting watersysteem
- Verbinden verschillende functies in een hydrologische eenheid via grond- en oppervlaktewater evt. in combinatie met reallocatie van functies

L. Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening, Deel 3, PKB: Kabinetstandpunt (2002)

Met de huidige politieke ontwikkelingen, is de status van de VIJNO zeer onduidelijk en onzeker. Alleen de hoofdlijnen worden hieronder weergegeven.

Doel

Hoofddoelstelling van het nationaal ruimtelijk beleid is:

Op het beperkte oppervlak dat Nederland ter beschikking staat, doelmatig met ruimte om te gaan en alle ruimtevragende functies zodanig te accommoderen dat er sprake is van:

1. Ruimtelijke diversiteit
2. Economische en maatschappelijke functionaliteit
3. Culturele diversiteit
4. Sociale rechtvaardigheid

5. Duurzaamheid
6. Aantrekkelijkheid
7. Menselijke maat

Deze zeven criteria van ruimtelijke kwaliteit vormen het uitgangspunt bij beslissingen omtrent het ruimtegebruik.

Om de ruimtevrage te kunnen accommoderen en gelijktijdig de ruimtelijke kwaliteit te vergroten is gekozen voor drie interventiestrategieën:

1. Intensiveren van het ruimtegebruik in de steden
2. Combineren van functies
3. Transformeren van gebieden met relatief geringe ruimtelijke kwaliteit

Er worden vijf perspectieven beschreven

1. Nederland als Europese regio
2. Stad en land
3. Stedelijke netwerken
4. Water
5. Deltametropool

Nederland als Europese regio

- Specifieke ruimtelijke kwaliteiten van internationale betekenis dienen in stand te worden gehouden en te worden versterkt.
 - Samenwerking bij beschermen en vergroten van de kwaliteit van de open ruimten (Pan-Europees Ecologisch Netwerk)
 - Het rijk zet zich in voor grensoverschrijdende bescherming van de Waddenzee, het Eems-Dollard-gebied en de Zeeuws- Zuid-Hollandse Delta.
 - Versterking van andere gebieden, zoals duingebieden, die deel uitmaken van het in 2005 vast te stellen Pan-Europees Ecologische Netwerk
 - Noordzee: het rijk zal in overleg treden met buurlanden om te komen tot afstemming van het ruimtelijk beleid
- Het ruimtelijk beleid draagt bij aan de versterking van de internationale concurrentiepositie van Nederland.

Stad en Land

- De verschillende ruimtelijke kwaliteiten van de Nederlands steden, dorpen en landschappen zullen worden beschermd en ontwikkeld
- De differentiatie tussen stad en land wordt versterkt door bebouwingsgrenzen aan te geven met rode contouren en de verstedelijkingsopgaven te bundelen in stedelijke netwerken
- Buiten de bundellingsgebieden ontwikkelt het rijk de landschappelijke, cultuurhistorische en recreatieve kwaliteiten van enkele waardevolle gebieden: de Nationale Landschappen
- De diversiteit en aantrekkelijkheid in het landelijk gebied zal worden versterkt door ontwikkeling en bescherming van landschappelijke cultuurhistorische en natuurlijke waarden en de recreatieve functies en de mogelijkheden de ruimtevrage voor water, te combineren met andere functies.
- Voor het landschap staan behoud en ontwikkeling van de kwaliteit voorop.
- In het landelijk gebied staan de interventiestrategieën combineren – vooral met water – en transformeren centraal.
- Gebieden met bijzonder natuurlijke waarden en kenmerken of landschappelijk en cultuurhistorisch waardevolle elementen worden voorzien van een groene contour, evenals gebieden die vallen onder de Vogelrichtlijn, Habitatrichtlijn en de Natuurbeschermingswet.
- Voor gebieden met bijzondere natuurlijke waarden en kenmerken die hier niet onder vallen worden eveneens voorzien van een groene contour. Hier geldt een 'nee-tenzij' regime. Dit geldt ook voor elementen met bijzondere landschappelijke en cultuurhistorische waarden en kenmerken.
- Robuuste verbindingen worden aangekondigd en in SGR2 verder uitgewerkt
- Nationale Landschappen en Provinciale Landschappen

Stedelijke netwerken

- Bevorderen ruimtelijke kwaliteit
- Regionale parken en recreatieve groengebieden

Water

- Water is één van de ordenende principes bij de bestemming, de inrichting en het beheer van de ruimte:
 - Bescherming tegen overstromingen en wateroverlast
 - Veiligstelling van de zoetwatervoorraad
 - Voorkoming van vervuiling van grond- en oppervlaktewater
- Meer ruimte voor het hoofdwatersysteem, kustverdediging en rivieren
- Afstemming met waterbeleid
 - Duurzaam waterbeheer
 - Inbedding waterbeleid in ruimtelijke planontwikkeling
 - Watertoets
- Functiecombinaties met water aangaande de doelstelling veiligheid, wateroverlast en zoetwatervoorziening
- Stroomgebiedbenadering
- Regionale watersystemen
 - In Hoog-Nederland: langer vasthouden en schoonhouden van water
 - In Laag-Nederland: ruimtegebruik dat niet langer de bodemdaling volgt en versterkt
- Kust
 - Versterking van de zeewering tegen overstromingen, met behoud van ruimtelijke identiteit en karakter van onderscheiden deelgebieden. Het kustfundament omvat zowel duinen als zeedijken.
- Rivierengebied
 - Bestaande ruimte van de rivier behouden
 - Versterking van het kader van een grootschalig samenhangend nat gebied waar natuurlijke, dynamische processen kunnen plaatsvinden
 - Behoud van de aanwezige landschappelijke, ecologische, aardkundige, cultuurhistorische waarden en verbetering van de milieukwaliteit
 - Er komt een aparte PKB Rivierengebied
- IJsselmeergebied
 - Karakter als grootschalig open gebied met bijzondere internationale natuur- en cultuurwaarden wordt beschermd
- Externe werking Derde Nota Waddenzee
 - Activiteiten buiten het PKB-gebied Waddenzee, die schadelijke effecten kunnen hebben worden aan de hoofddoelstelling van de Derde Nota Waddenzee getoetst
- Nederlands deel van de Noordzee
 - EHS-kernegebied (SGR1), met belangrijke ecologische waarden
 - Van grote economische betekenis
 - Nut en noodzaak dient te worden aangetoond van nieuwe activiteiten op zee met significante ruimtelijke consequenties, tenzij expliciet toegestaan
 - Het Europees afwegingskader van de Habitatrichtlijn is van toepassing op de geselecteerde gebieden (Vogelrichtlijn, Habitatrichtlijn, Natuurbeschermingswet)
 - Onbelemmerd zicht vanaf de kust op zee (12-mijlszone)
 - Voorkeursgebieden voor windturbines zijn aangegeven
 - Winning van delfstoffen van de zeebodem, conform Structuurschema Oppervlaktedelfstoffen
 - Bescherming van vijf gebieden met bijzondere ecologische waarden wordt verder uitgewerkt in SGR2.

Deltametropool

- Versterking van waterstructuur en groenstructuur
 - Robuuste water- en groenstructuur voor recreatie en kwaliteit van leefomgeving
 - Bufferzones transformeren tot regionale parken